

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ФІЛІМОНЧУК ІРИНА РУСЛАНІВНА

Допускається до захисту:
завідувач кафедри української мови,
теорії та історії української і
світової літератури

_____ Людмила КОВАЛЬ
«__» _____ 2024 р.

**СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-
ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ (НА ОСНОВІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ
ЄВГЕНА ГУЦАЛА)**

Спеціальність 035 Філологія
Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:
Олена Антонюк, к. філол. н., доцент,
доцент кафедри української мови,
теорії та історії української і світової літератури

_____ підпис

Оцінка: _____ / _____ / _____
бали / за шкалою ЄКТС / за національного шкалою

Голова ЕК _____
підпис

Вінниця – 2024

АНОТАЦІЯ

Філімончук І.Р. Семантико-стилістичні особливості емоційно-експресивної лексики (на основі прозових творів Євгена Гуцала). Спеціальність 035 Філологія, Освітня програма «Українська мова та література». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

У кваліфікаційній роботі досліджено семантико-стилістичні особливості емоційно-експресивної лексики у прозових творах Євгена Гуцала для дітей. Визначено місце аналізованого шару лексики в лексиконі української мови; проаналізовано стан її вивчення в мовознавстві та літературознавстві; подано найпоширеніші класифікаційні групи; схарактеризовано особливості функціонування та семантичний потенціал у текстах прозових художніх творів для дітей.

Ключові слова: емоційно-експресивна лексика, лексикон, семантико-стилістичні особливості, конотація, художнє мовлення.

83 с., 2 дод., 4 джерела.

Бібліограф.: 67 найм.

ABSTRACT

Filimonchuk Iryna. Semantic and stylistic features of emotionally expressive vocabulary (based on prose works by Yevhen Hutsal). Speciality 035 Philology, Educational programme "Ukrainian Language and Literature". Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2024.

The qualification work investigates the semantic and stylistic features of emotionally expressive vocabulary in the prose works of Yevhen Hutsal for children. The place of the analysed layer of vocabulary in the lexicon of the Ukrainian language is determined; the state of its study in linguistics and literary studies is analysed; the most common classification groups are presented; the peculiarities of functioning and semantic potential in the texts of prose fiction for children are characterised.

Keywords: emotionally expressive vocabulary, lexicon, semantic and stylistic features, connotation, artistic speech.

83 p., 2 appendix, 4 sources.

Bibliography: 67 reference.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СТАН ВИВЧЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ В ЗАРУБІЖНОМУ ТА ВІТЧИЗНЯНОМУ ВИМІРІ.....	8
1.1. Місце емоційно-експресивної лексики в лексиконі української мови.....	9
1.2. Вивчення емоційно-експресивної лексики у філологічному вимірі.....	18
1.3. Класифікація емоційно-експресивної лексики.....	28
Висновки до першого розділу.....	37
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ ЄВГЕНА ГУЦАЛА ДЛЯ ДІТЕЙ.....	39
2.1. Лексика з первинною емоційно-експресивною семантикою у творах для дітей Євгена Гуцала	40
2.2. Лексика з емоційно-експресивною семантикою, що реалізується в певному контексті.....	49
2.3. Оказіональна емоційно-експресивна лексика у творах для дітей Євгена Гуцала	62
Висновки до другого розділу.....	69
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Емоційно-експресивна лексика як одна з концептуальних рис художнього мовлення та мовний засіб максимального впливу на читачів (слухачів) здавна привертала увагу науковців, оскільки саме в художньому мовленні емотивні та експресивні функції мови, що базуються на синтезі законів внутрішньої текстової організації й психо-соціальних чинників, знаходять свій найповніший вияв. У зв'язку з цим інтерпретація художніх творів та розкриття їхніх внутрішньомовних закономірностей неможливі та неповноцінні без визначення та аналізу особливостей функціонування в них емоційно-експресивної лексики.

Експресивність та емоційність є важливими складниками й виразниками виражально-зображальних, тобто образних, мовних та мовленнєвих засобів. Емоційно-експресивні мовні засоби – це посередник між об'єктивною реальністю (денотативний світ) та внутрішнім світом конкретного індивіда, його почуттями, емоціями, переживаннями. Окрім цього аналізована лексика виступає своєрідним містком між мовою та мисленням людини [3, с. 39]. Крім того, емоційно-експресивна лексика – потужний і продуктивний інструмент створення художньої картини твору, оскільки через посередництво такої лексики виражаються почуттєві інтенції мовця, що базуються на його суб'єктивній оцінці та баченні фрагментів картини світу.

У свою чергу українська мова характеризується багатим емоційно-експресивним лексичним фондом, вербальні репрезентанти якого функціонують на різних мовних рівнях та максимально проявляють свій потенціал у мові художніх творів, адже за допомогою такої лексики виражається ставлення адресанта до адресата чи змісту висловлювання.

Лексичний фонд української мови багатий на слова, які виражають певні почуття (радість, задоволення, захоплення, гнів, злість, ненависть) та вживаються для вираження емоційної оцінки конкретних осіб, подій, фактів або явищ дійсності. Саме такі слова належать до стилістично-забарвленої емоційно-експресивної групи лексики, яка може функціонувати в різних стилях

української літературної мови, проте максимальний свій вияв знаходить саме в художньому стилі. Адже завдяки своїй образності, емоційності, експресивності аналізована група лексики здатна здійснювати глибокий вплив на адресата (читача або слухача) [44, с. 129].

Емоційно-експресивна лексика здавна привертала увагу літературознавців та лінгвістів, про що свідчать чисельні ґрунтовні наукові розвідки Н. Д. Бабич, І. С. Білоконенко, Н. І. Бойко, А. А. Бурячка, Т. І. Вавринюк, І. О. Васютенко, В. М. Власенка, Т. П. Вільчинської, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонка, Л. П. Жаркової, Б. О. Коваленка, В. І. Кононенка, М. П. Кочергана, Л. В. Лемець, Л. М. Підкуймухи, С. В. Помирчої, К. А. Рибаквої, М. С. Стецик, С. П. Яцика та ін. Науковцями були проведені вагомі дослідження не лише у сфері з'ясування особливостей та класифікації емоційно-експресивної лексики, а й здійснено аналіз функціонування вказаної групи лексики в мові художніх творів багатьох майстрів українського слова. Скажімо, предметом наукових зацікавлень Т. І. Вавринюк, В. М. Власенка стало дослідження емоційно-експресивної лексики у творчості Ліни Костенко, М. С. Стецик досліджувала емоційно-експресивний потенціал лексики у творчості Ліни Костенко та Василя Стефаника, Л. В. Лемець частково працювала над з'ясуванням особливостей емоційно-експресивного художнього поетичного слова Івана Франка, Л. М. Підкуймуха досліджувала слова з експресивними та емоційними відтінками у творчості відомих українських гуртів, І. О. Васютенко здійснив аналіз вказаної групи лексики у творчості Миколи Бажана. Незважаючи на такі вагомі та ґрунтовні розвідки, комплексні дослідження емоційно-експресивної лексики у творах Євгена Гуцала ще не проводилися, що й зумовлює **актуальність** нашої роботи. Крім того, вважаємо, що лексикон письменника багатий на слова з емоційними та експресивними компонентами, особливо, якщо йдеться про прозові твори для дітей, де слова з відповідною семантикою є домінантним інструментом впливу на читача, сприяють акцентуації його уваги та прищепленню любові до рідного слова.

Об'єктом нашого дослідження є емоційно-експресивна лексика в оповіданнях для дітей Євгена Гуцала.

За **предмет дослідження** ми визначили семантико-стилістичні особливості функціонування емоційно-експресивної лексики в оповіданнях для дітей Євгена Гуцала.

Мета нашої розвідки – **комплексно** дослідити семантико-стилістичні особливості емоційно-експресивної лексики, виявленої в прозових творах для дітей Євгена Гуцала.

Реалізація поставленої мети вимагає виконання конкретних **завдань**:

- з'ясувати місце емоційно-експресивної лексики в лексиконі української мови;
- проаналізувати стан вивчення емоційно-експресивної лексики у філологічній науці;
- описати та з'ясувати особливості класифікації емоційно-експресивної лексики;
- провести фіксацію та систематизацію емоційно-експресивної лексики у творах Євгена Гуцала для дітей;
- здійснити семантико-стилістичну характеристику емоційно-експресивної лексики, виокремленої в творах Євгена Гуцала для дітей.

Для досягнення мети дослідження та розв'язання поставлених завдань використовувалися такі **методи**:

- *описово-тематичний*. Застосовано для виявлення й систематизації емоційно-експресивної лексики у творах Євгена Гуцала для дітей;
- *аналітичний*. Спрямований на аналіз вивчення емоційно-експресивної лексики у літературознавстві;
- *інверсійний*. Використано для відстеження семантико-стилістичних особливостей емоційно-експресивної лексики у творах Євгена Гуцала для дітей;
- *системно-структурний*. Застосовано для класифікації та дослідження особливостей функціонування різних груп емоційно-експресивної лексики у творах Євгена Гуцала для дітей;

- *компаративний*. Послужив для простеження семантико-синтаксичних особливостей емоційно-експресивної лексики у творах Євгена Гуцала для дітей;

- *індуктивний*. Застосовано для узагальнення та систематизації інформації про місце емоційно-експресивної лексики в лексиконі української мови загалом та філологічних науках зокрема;

- *функціональний*. Використано для опису та пояснення особливостей функціонування і класифікації емоційно-експресивної лексики.

Наукова **новизна** дослідження полягає в тому, що вперше здійснено спробу комплексного аналізу семантико-стилістичних особливостей емоційно-експресивної лексики в творах Євгена Гуцала для дітей.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні філологічних знань про емоційно-експресивну лексику як продуктивного інструменту та невід'ємного елементу художньо-мовної організації творів Євгена Гуцала для дітей, а також у розробці окремих положень стилістики художньої мови.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її положень під час розроблення й вивчення спецкурсів з лінгвістики, літературознавства, стилістики, методики викладання літератури у вищій та загальноосвітній школах України.

Апробація результатів роботи. Результати роботи були апробовані під час доповідей на університетських конференціях та кафедральних семінарах. За темою кваліфікаційної роботи опубліковано статтю: «Семантико-стилістичні особливості емоційно-експресивної лексики (на основі оповідання Євгена Гуцала «Дениско і відьма»)». *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Том 2 / ред. кол. М.І. Прихненко (голова) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. Вип. 15. Т. 2.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів з підрозділами, висновків, списку використаної літератури, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 83 сторінки (без додатків), основний зміст роботи викладено на 76 сторінках.

РОЗДІЛ 1

СТАН ВИВЧЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ В ЗАРУБІЖНОМУ ТА ВІТЧИЗНЯНОМУ ВИМІРІ

Емоційно-експресивна лексика – важливий інструмент моделювання художнього тексту автором. Вона виступає концептуальним компонентом системи виражально-зображальних засобів у художніх текстах, тобто є носієм образності, емоційності, експресивності, посередником між мовою й мисленням, об'єктивним реальним світом та внутрішнім світом людини, її почуттями, інтенціями.

Текст художнього твору є цілісним індивідуально-авторським утворенням з багаторівневою, розгалуженою структурою, яка функціонує за законами специфічної внутрішньої організації та вибудовується за допомогою засобів вербалізації національної картини світу. Одним із найскладніших структурних рівнів художнього тексту є його лексико-семантичний рівень, який є основою для розкриття мовно-образних та художньо-символьних, виражально-зображальних засобів продукування художнього світу автора. Важливим засобом створення художньої канви твору є емоційно-експресивна лексика, що виступає стилетвірним компонентом художнього простору, увиразнює авторський задум, посилює емоційно-оцінний потенціал нейтральних слів, транслює найтонші відтінки ставлення мовця до висловленого, його настроєвість, емоційні чи психофізичні стани.

Письменник як мовна особистість визначає мету тексту, відбирає мовні засоби. Цей вибір залежить від особливостей індивідуально-авторського світобачення, системи цінностей, для передачі та увиразнення яких вживається саме емоційно-експресивна лексика.

1.1. Місце емоційно-експресивної лексики в лексиконі української мови

Слова української мови характеризуються поліфункційністю. У переліку функцій – номінативна, узагальнювальна, комунікативна та експресивна, сутність якої зводиться до передачі словом почуттів, емоцій, переживань чи оцінки. Експресивність та емоційність слів – дискусійне мовно-літературне явище, що кваліфікується різними науковцями в різних аспектах (стилістичному, семантичному, мовленнєвому, синтаксичному). Науковиця С. Я. Єрмоленко трактує експресивність та емоційність лексики як властивості, яких можуть набути будь-які мовні одиниці, оскільки їх слід розуміти як мовні та мовленнєві потенції [19]. Попри те, що основу мови становить стилістично нейтральна однорідна лексика, мовці не можуть послуговуватися виключно нею.

Емоційність та експресивність як здатність лексичних одиниць української мови логічно та емоційно підсилювати зміст висловленої інформації й виражати ставлення мовця до висловленого, його погляд і думки про тих чи інших осіб, події, факти, явища, – важлива категорія літературознавства та невід’ємна характеристика лексики [60, с. 170].

Емоційно-експресивна лексика в лексиконі української мови представлена словами, семантика яких транслює певні почуття й емоції (радість, щастя, захоплення, гнів, обурення, щирість, ніжність тощо), оцінні компоненти стосовно осіб, явищ, фактів, подій. Слова з експресивними та емоційними конотативними відтінками значень, як правило, є невід’ємною складовою загальноживаної лексики, частиною її стилістично-забарвленого вербального фонду. Аналізовані слова можуть стати компонентом будь-якого функціонального стилю нашої мови, однак найпродуктивніше проявляють себе у художньому стилі мовлення, оскільки цей стиль відзначається тяжінням до здійснення великого впливу на читача.

Будучи невід’ємним атрибутом лексичного складу мови, слова з емоційними та експресивними відтінками значень завжди потрапляли у фокус

наукових зацікавлень науковців-філологів, спочатку як мовознавча категорія, а згодом – і як літературознавча. Лінгвісти досліджували лексикологічні, національно-культурологічні, соціолінгвістичні, стилістичні особливості функціонування аналізованого шару лексики, про що свідчать ґрунтовні розвідки Н. Д. Бабич, Н. І. Бойко, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонка, В. С. Калашника, В. І. Кононенка, А. К. Мойсієнка, Л. О. Пустовіт, В. М. Русанівського, Л. О. Ставицької та ін. Варто зауважити, що в лінгвістиці в контексті зміни гуманітарної парадигми та базування її на антропологічних підходах навіть виникла спеціальна галузь досліджень – експресіологія. Однак попри наявність чисельних наукових розвідок, емоційно-експресивна лексика досі залишається дискусійним предметом обговорення науковців, що пояснюється низкою чинників.

Власне експресивна мовна функція реалізується в процесі транслювання словами почуттєво-емоційного спектру, вираження переживань та оцінок мовців чи читачів. Невизначеним залишається статус категорії експресивності й емоційності. Її кваліфікують як стилістичну, функціональну, прагматичну, синтаксичну, семантичну категорію [44, с. 130].

Дослідниця С. Я. Єрмоленко розуміє під експресивністю та емоційністю властивості, яких може в певному контексті набути будь-яка одиниця мови. На думку науковиці, це – мовна потенція, іманентна характеристика мови, яка може проявити себе в будь-якому виді мовної життєдіяльності [19, с. 130].

Лексичний фонд української мови складається з розгалуженої системи шарів лексики, для кожного з яких характерне об'єднання в собі слів, що побутують у певні сфері та мають своє призначення у процесі комунікації. Основою мовного лексичного складу вважають загальноживану лексику, особливістю якої є можливість функціонування в будь-якому стилі мови, оскільки вона не містить емоційних чи оцінно-експресивних відтінків значення. Ця лексика – стилістичний фон для інших шарів лексики, які маркуються певним стилістичним забарвленням. Емоційно-експресивна лексика – це слова, для яких характерний синтез понятійного та емоційно-експресивного значення, тобто

вони мають здатність надавати позитивні чи негативні оцінки, транслювати експресію, тобто сильно виражати зміст висловлювання чи певні емоції, з метою формування певних асоціацій та уявлень.

Основу лексичного фонду української мови становлять нейтральні, стилістично однорідні одиниці лексики. Однак, як слушно підкреслюють науковці, мова не може послуговуватися виключно такими одиницями. Розмовно-просторічна лексика за сферою свого вживання максимально наближається до нейтральної. Така особливість робить мовлення виразним, яскравим, незвичним. Для української лексики характерне переміщення слів з однієї сфери побутування до іншої – це потужний інструмент, стимул та демонстрація вияву експресивності. Окрім лексем, які здатні змінювати свій статус, тобто переходити із шару нейтральної лексики та набувати емоційно-експресивних конотативних відтінків, українська мова багата власне емоційно-експресивними лексичними одиницями, в семантичному ядрі яких закладені семи емоції та експресії. Скажімо, кожна людина у своєму мовленні послуговується словами, які виражають певні емоції, ставлення до висловленого, почутого чи побаченого: урочисту, високу, грубувату, «занижену» лексику [44, с. 130].

Основним критерієм розмежування нейтральної та емоційно-експресивної лексики є те, що перша виступає носієм об'єктивної інформації про світ, а друга транслює суб'єктивну інформацію, тобто в процесі використання такої лексики здійснюється номінація, яка базується на основі емоційних реакцій мовців. Відмінності в названих шарах лексики полягають у їхніх функціях (номінативні, номінативно-експресивні, експресивно-номінативні) та семантиці. Експресивність семантики – ключовий критерій розмежування нейтральної та емоційно-експресивної лексики. Варто зауважити, що відповідно до сучасних критеріїв розуміння лексичного значення важливо враховувати бінарні опозиції, за якими протиставляються значення слів лексичної системи. Йдеться про такі різновиди опозицій лексичного значення слова: пряме – переносне, первинне –

вторинне, непохідне – похідне, невмотивоване – вмотивоване, номінативне – експресивно-синонімічне тощо.

Система емоційно-експресивних засобів лексики української мови представлена словами, що вживаються на позначення почуттів, емоцій, афективних станів, а також нейтральними словами, семантичне ядро яких у переносному вживанні збагачується та реалізує конотативні семи з оцінними та емоційними відтінками (найпродуктивніше такі лексеми проявляються саме в художньому мовленні, шляхом використання різних тропів, засобів мовної виразності).

Кваліфікування того чи іншого слова як компонента емоційно-експресивного шару лексики української мови, на думку С. В. Помирчої, варто базувати на особливостях його семантики та функційному потенціалі. Скажімо, слова кохання, ненависть, радість, горе, плакати мають статус емотивної лексики, оскільки в їхній семантиці закладено денотативні та конотативні макрокомпоненти, які є носіями сем «емоції, експресії, почуття» [44, с. 131].

Якщо розглядати експресивність та емотивність лексики української мови крізь призму антропоцентризму, то їх можна кваліфікувати як одну з невід'ємних та визначальних складових мовних та мовленнєвих засобів з виразно-зображальним потенціалом. Емоційно-експресивна лексика виступає посередником між об'єктивним, реальним світом та почуттями, емоціями, душевними станами людини, тобто сферою її внутрішнього світу. Така особливість аналізованої лексики зумовлює потребу глибшого її вивчення, прагнення дослідити природу категорій емоційності та експресивності слів і їхню різнорівневу семантичну організацію, з'ясувати сутність та значення емоційно-експресивного лексики в контексті національної культури, відшукати, виокремити та описати можливі способи поповнення емоційно-експресивного мовного фонду.

Варто зауважити, що завдяки лексичним експресивам та емотивам відбувається увиразнення комунікативних актів, транслюється жива стихія мови, у якій слова виступають емоційними, оцінними, енергетичними, динамічними та

руховими згустками, виразниками самобутності нації загалом та індивідуальності конкретної особистості, її суб'єктивного «я» зокрема.

Антропоцентричні підходи до дослідження, характеристики та опису літературних і мовних явищ, апелюють до проблеми «мова в людині» та «людина в мові», шляхом акцентування комунікативного значення мови в житті її носія, функціонального потенціалу одиниць мови, висвітлення зв'язків між народним менталітетом і мовою, оприявненні різноманітних суб'єктивних інтенцій мовця мовними й мовленнєвими засобами, чинників [3, с. 39].

Як зазначають укладачі Енциклопедії української мови, експресивність реалізується в низці субкатегорій, вона функціонує за своїми механізмами, способами й засобами мовного увиразнення конкретним суб'єктом, завдяки чому висловлювання деавтоматизовуються, акцентується увага реципієнта на емоційних оцінках сказаного, відтінках думки тощо [60, с. 175].

Емоційність та експресивність, за слушним твердженням дослідниці Н. І. Бойко, характеризуються здатністю проникнення в усі сфери людської життєдіяльності. Завдяки маркованості конотативними семами на позначення почуттів, емоцій, ірреальності, що тісно взаємодіють у семантичному ядрі емоційно-експресивного слова з прямим номінативним значенням, глибиною суджень, денотативним світом, така лексика здатна продукувати нові погляди на усталені стандарти та креативувати нові виразально-зображальні мовні засоби. [3, с. 40]. Дослідниця трактує категорії емоційності та експресивності як семантико-стилістичну суперкатегорію, що знаходить свій вияв у смислових моделях слів через окремі їхні компоненти, що є елементами денотативності, конотативності або образності [3, с. 30].

Висока продуктивність емоційно та експресивно маркованої лексики у творах художньої літератури пояснюється її здатністю бути вербальним виразником почуттєвих та емоційних інтенцій мовця, які базуються на суб'єктивному осмисленні й оцінці фрагментів національної світової картини.

У процесі творення тексту художнього твору митець підбирає арсенал мовних засобів, які допоможуть йому якнайповніше досягнути комунікативну

мету, вплинути на реципієнта. Саме на цьому етапі зароджується експресивність тексту та його емоційність, які сприяють формуванню мотивації мовної поведінки людини. На інтенсивність залучення емоційно-експресивної лексики в тексті художнього твору впливає особистісна значущість мети, яку переслідує автор. При цьому письменникові варто прогнозувати й поведінку адресата, тобто читача чи слухача його твору, й оперувати тою емоційно-експресивною лексикою, яка матиме на нього найбільший вплив. Отож, концептуальним стимулом формування емоційності та експресивності художніх текстів є мотиви їхніх авторів, комунікативна мета тексту, уявлення реципієнтів, ставлення письменника до того, про що він пише й мовних засобів, які допомагають йому реалізувати мету.

Науковець А. К. Мойсієнко акцентує на тому, що попри трактування емоційно-експресивної лексики як всепроникної, значимість її в лексичному фонді мови слід відзначати з орієнтацією на можливості побутування такої лексики в конкретному стилі української мови. За слушним переконанням дослідника, аналізована лексика є небажаною в чітко регламентованому офіційно-діловому стилі мови. У поміркованому й зваженому науковому стилі вживання такої лексики може привнести певне похваллення та позитивно наснажити «сухий» академічний виклад думок науковців. Пріоритетним є використання емотивів та експресивів у текстах публіцистичного та художнього стилю, базова мета яких вразити та максимально привернути увагу читача і слухача [40, с. 26]. Вміле використання й поєднання емоційно-експресивної лексики з мовними засобами інших рівнів уможливорює створення текстів з виразною образністю та емоційністю.

Емоційно-експресивна лексика відзначається функціональною значущістю, суть якої полягає в тому, що аналізовані слова виступають носіями емотивно-експресивної мовної функції, яка, поряд із комунікативною функцією, знаходить свій вияв практично в кожному акті мовлення. Орієнтація емоційно-експресивної лексики полягає не в позначенні та номінації нових денотатів, а в оцінці та позначенні незвичайності, виразності, специфічності існуючих. Тобто

можна говорити про те, що емоційно-експресивна лексика відсуває на другий план пряме номінативне значення слова, надаючи першість експресивному номінуванню, яке часто характеризується несподіваністю, раптовістю, індивідуальністю, ситуативною зумовленістю. Якщо порівняти нейтральну та емоційно-експресивну лексику, то їхня суттєва відмінність полягає в тому, що функціонал першої зводиться до номінації й фіксації певного класу предметів, явищ, ознак, дій, станів, а друга функціонує з метою виявити й передати особливості певних відтінків конотативних значень, акцентувати на своєрідності, незвичайності, специфічності, нерегулярності, навіть аномальності предметів, осіб, станів, фактів, явищ, про які йдеться, передавати почуттєві інтенції суб'єктів мовлення.

Для емоційно-експресивних слів характерне поєднання у своїй семантиці номінативного та емоційно-експресивного функціоналу, при чому денотативний компонент може знаходитися в них, як у ядерній, так і в периферійній позиції. Виникнення емоційно-експресивної лексики, чи маркованих сем у значеннєвій сукупності того чи іншого слова пов'язано найшвидше з тим, що в реальному житті людей та природі існують нетипові, навіть аномальні, нестандартні явища, події тощо, які не вписуються в рамки шаблонів, стандартів і стереотипів, виходять за межі загальноприйнятих норм. Нетиповість та нестандартність таких предметів чи явищ привертає увагу, викликає певну емоційно-експресивну оцінку в мовця, у зв'язку з чим він підбирає з лексикону певне слово, яке вже існує в прямому денотативному значенні, та актуалізує в тому чи іншому контексті конотативні емоційно-експресивні семи. Відштовхуючись від таких міркувань, можемо кваліфікувати експресивність та емотивність окремих лексичних одиниць як результат нестандартності, виразності, нешаблонності певних денотативних класів [3, с. 46]. Скажімо, експресивність та емоційність слова *бідолоха* зумовлена його денотативним (йдеться про бідну людину) та конотативним змістом (хтось, хто викликає жаль, співчуття; убога, покривджена життям людина).

Лексикон української мови багатий також на слова-символи, які вживаються на позначення особливих, тобто емоційно-експресивних денотатів, а тому також належать до шару емоційно-експресивної лексики. Символи, як зауважує дослідниця Л. В. Лемець, є культурологічно зумовленими одиницями мовомислення, в семантичному ядрі яких співіснують експліцитні денотативні та імпліцитні конотативні семи. Між символами та архетипами, етноментальними феноменами й індивідуально-авторським мовомисленням творця художнього твору простежуються тісні зв'язки [36, с. 54].

Символи характеризуються національно-культурною специфікою, що базується на національній своєрідності, зумовленій денотативними особливостями, ментальному статусі слів. Такі особливості дозволяють кваліфікувати символи як етноунікальні явища, які здатні викликати високу почуттєву напругу, гаму позитивних емоцій. Наявність у семантичному ядрі символів національно-специфічних словникових кодів, підносить їх до статусу знаків національної культури й самобутності. Скажімо, лексема *барвінок*, окрім прямого номінативного значення «трав'яниста рослина з вічнозеленим листям і голубуватими квітами», яке зафіксоване у Словнику української мови [49, с. 105], у контексті може реалізувати конотативні символічні значення «молодий юнак», «Вітчизна», «життя», «смерть» та ін., що мають відповідні емоційно-експресивні нашарування. Тобто у символічних семах лексеми *барвінок* можемо відчитати значення, які осмислюються через призму національно-культурного досвіду. Майстерність автора художнього твору у випадку вживання в контексті своїх творів символів полягає в первинному глибокому дослідженні семантичної структури того чи іншого символу, пропущенні його через своє суб'єктивне світосприйняття та продукуванні оказіональних символічних значень, які відбивають у собі як національно-культурний досвід, так і індивідуально-авторські потенції письменника [36].

Часто автор вдається до продукування в семантиці емоційно-експресивної лексеми сем-неологізмів (оказіональних сем), тобто надає загальновідомим чи загальноживаним словам індивідуально-авторської номінації. В основі

оказіональних номінацій особливості творчої фантазії автора художнього твору, тобто його вміння створити та матеріалізувати за допомогою слів суб'єктивний образ об'єктивного фрагменту мовної дійсності. Н. І. Бойко кваліфікує емоційно-експресивну лексику як вияв оригінальності та майстерності автора [3, с. 50]. Оказіональні емотиви та експресиви вживаються письменником у художньому творі як засіб впливу на почуття реципієнта (читача чи слухача).

Можемо резюмувати, що у мовленні художніх творів вживається та функціонує емоційно-експресивна лексика різних видів:

- лексеми, у первинному номінативному значенні яких зафіксовані емоційно-експресивні компоненти (сирота, бовдур);
- лексеми, у яких емоційно-експресивні семи локалізуються виключно в похідних значеннях, що реалізуються лише в певному контекстуальному оточенні. Скажімо, лексема «квітка» може реалізувати значення «дуже красива дівчина» в контексті «дівчина, як квітка». Лексема «риба» може вживатися для номінації дуже мовчазливої людини («німий, як риба»);
- лексеми, які в певному контекстуальному оточенні реалізують емоційно-експресивні семи, що не зафіксовані в жодному словнику. Тобто йдеться про індивідуально-авторські емотиви чи експресеми, які продукуються автором та реалізуються й розкриваються лише в конкретному художньому творі. Скажімо, за спостереженням Л. В. Лемець, біблійна лексема Бог актуалізує в поезії Івана Франка конотативні семи «свобода народу, звільнення з-під гніту» [36, с. 131]: *«Брати-слов'яни, бог свободи, / І вас зове на бій святий»* [62, с. 302].

Емоційно-експресивний шар лексики в лексиконі української мови представлений також колоритною діалектною лексикою, територіальними діалектизмами, жаргонізмами, арготизмами, які функціонують у мові художніх творів, попри те, що названі групи лексики мають статус ненормативних, нелітературних. Особливий емоційно-експресивний ефект досягається через

уживання такої лексики в контекстуальному оточенні книжно-термінологічної, публіцистичної, поетичної, офіційно-ділової та ін.

Емоційно-експресивна лексика – найвиразніший засіб експресивізації висловлювань, яка знаходить свій найбільший вияв у розмовних текстах, у мові творів літератури вона вважається периферійним словниковим запасом. Емоційно-експресивна лексика виконує низку функцій, адже вживається для створення колориту неофіційності, невимушеності, або ж досконалого опису місцевого колориту. У функціоналі емоційно-експресивної лексики також виділяється функція продукування доброзичливої, інтимної, або ж навпаки, неприязної, ворожої атмосфери. За допомогою такої лексики мовець транслює своє ставлення до інших людей чи висловлювання. Окрім цього вона є виразником почуттів та емоцій. Кожен мовець послуговується в розмовному мовленні, а письменник – у художньому власним арсеналом засобів для створення емоційності та експресивності висловів.

Як бачимо, емоційно-експресивна лексика – невід’ємний пласт лексикону української мови, що вживається з метою продукування в уяві реципієнта певних емоцій, почуттів і вражень. Емоційно-експресивна лексика широко побутує в мові художніх творів.

1.2. Вивчення емоційно-експресивної лексики у філологічному вимірі

Мовна експресивність та емоційність як виражальні засоби мови й мовлення є одними з базових категорій дослідження літературознавства, поезики й лінгвостилістики тексту. Емоційно-експресивна лексика – потужний та продуктивний інструмент в письменницькому арсеналі, що уможливорює розкриття автором характеру героїв, їхньої соціальної ролі в суспільстві, а також дозволяє йому розширити семантичні межі використання слова в художніх творах, надає мовній палітрі яскравості та багатогранності, дозволяє досконало відтворити настрої та життя персонажів.

Майстри художнього слова для втілення своїх творчих задумів та досягнення оригінальності під час написання твору, опису персонажів і стосунків між ними часто використовують емоційну та експресивну лексику, яка постає інструментом репрезентації національно-культурних, етноментальних та індивідуальних поглядів письменника, рис його характеру чи індивідуальних особливостей створених ним персонажів. Така тенденція зумовила виникнення потреби вивчення емоційно-експресивної лексики в літературознавстві. Проблема функціонування аналізованої групи лексики в художніх творах письменників стала предметом ґрунтовних наукових розвідок Н. Д. Бабич, Н. І. Бойко, Т. І. Вавринюк, В. М. Власенка, І. Є. Грицютенка, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонка, В. С. Ільїна, В. С. Калашника, В. І. Кононенка, М. П. Кочергана, А. К. Мойсієнка, Л. М. Підкуймухи, С. В. Помирчої, Л. О. Пустовіт, К. А. Робакової, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицької, В. А. Чабаненка, В. А. Чередниченка та ін.

Поняття мовної емотивності та експресивності надзвичайно об'ємні та досить часто мають узагальнений характер. Тривалий час у літературознавстві та лінгвістиці поняття експресивність та емоційність лексичних одиниць ототожнювалися, їх розглядали як взаємозамінні синоніми. Узагальнене визначення експресивності звучить як семантико-стилістичні особливості мовної одиниці, які уможливають здатність цієї одиниці виражати ставлення мовця до реципієнта (адресата мовлення), або ж до змісту висловленого. У широкому розумінні експресивність окреслюється як здатність одиниці мови до підсилення логічного та емоційного змісту висловлювання, тобто експресивність виступає засобом суб'єктивного увиразнення мови [2, с. 3].

Експресивні засоби мови вживаються мовцями для вираження ними власного суб'єктивного ставлення, як до адресата, так і до того, про що говориться. Слова можна вважати носіями експресивної семантики, якщо в їхньому значенні є образні компоненти, що підкреслюють, посилюють або увиразнюють загальне значення того, що номінується цим словом, або іншими словами. Тобто експресивність можемо трактувати як стилістичний маркер та

емоційний підсилювач одиниць мови, які вживаються мовцем у процесі комунікації, в нашому випадку – автором художнього твору.

Емоційно-експресивна лексика – предмет дослідження та дискусій і в зарубіжному науковому світі. Так, угорський дослідник З. Ковечес, вважає, що емоційно-експресивні слова – це яскравий прояв конотативних значень, адже людині властиво емоційно реагувати на світ [67, с. 102]. Науковцями С. Бенсом, Г. Бергенхольцом, Д. Брессоном, А. Вежбицькою, Е. Вейгандом, В. фон Гумбольдтом, В. Зіглером, В. Пенфільдом, Ч. Пірсом, М. Шварцом та ін. були проведені ґрунтовні наукові розвідки, у яких досліджувалися вияв і структуралізація низки психічних станів людини, з'ясовувалися особливості базових людських емоцій, які знаходять свій вияв у більшості світових мов. Також дослідники акцентували увагу на вивченні засобів матеріалізації, тобто вербалізації, емоцій, аналізуючи різні мови, розмежуванні емоційної, оцінної та експресивної лексики.

Дослідниця К. А. Рібакова, підсумувавши досвід науковців, та опираючись на міркування В. фон Губмольдта, резюмує, що між емоціями та процесами мислення існує тісний зв'язок, який експлікується мовними засобами, тобто словами. Будь-яка діяльність людини має на собі емоційний відбиток та супроводжується певними емоціями, які віддзеркалюються в мові та матеріалізуються у словах, як і почуття та думки окремих індивідів чи народу загалом [48, с. 93].

Отже, можемо резюмувати, що однозначного визначення емоційної та експресивної лексики в літературознавстві не існує. Також у міркуваннях літературознавців та мовознавців є розбіжності щодо вживання термінів «емоційна» та «емотивна» лексика, диференціації емоційних і експресивних слів. У нашій роботі вживаємо терміни «емоційна» та «емотивна» лексика як взаємозамінні тотожні поняття. К. А. Рібакова розуміє під терміном «емоційна лексика» слова, для яких характерне безпосереднє або контекстуальне вираження емоцій, почуттів, настроєвості, суб'єктивного ставлення мовця до об'єктів навколишнього світу. Такі слова можуть бути виразниками

різноманітних психічних станів мовця. Для експресивної лексики характерне більш емоційне вираження ставлення мовця до змісту висловлюваного, нерідко така лексика вживається з метою емотивного впливу на адресата загалом [48, с. 93].

Варто зауважити, що характерною особливістю емоційно-експресивної лексики є її динамічність та мінливість: значення слів може змінюватися під впливом часу, національних, політичних чи будь-яких інших суб'єктивних віянь.

Науковиця А. П. Коваль, кваліфікує емоційно-експресивну лексику як таку, що постає виразником сили вияву почуттів, переживань. Слова-експресиви завжди містять оцінний компонент. Експресія може проявлятися в значенні окремих слів та створюватися контекстуально. Емоційність полягає в нашаруванні на первинне значення слова вторинних, які є носіями ставлення мовця до сказаного. Кожній людині властиво організовувати та супроводжувати своє мовлення емоціями, які виражають позитивне або негативне ставлення до того, про що йдеться. Емоційність завжди має певну силу та виразність, тобто вона є експресивною [30, с. 98].

Відомий дослідник фольклору та лінгвіст В. А. Чабаненко слушно зауважує, що емоційність проникає в усі сфери людської життєдіяльності. Слова, що мають емоційне маркування, взаємодіють зі сферами логічного та раціонального, у результаті чого вносяться нові виразальні засоби в усталені стандарти й штампи, тобто йдеться про поєднання холодного розуму з емоціями, емоцій – з глибинними думками, ірреального з реальністю. На думку В. А. Чабаненка, «те, що робить відомий народ народом, полягає не в тому, що виражається мовою, а в тому, як виражається» [65, с. 187].

Емоційно-експресивна лексика, яка функціє в художньому творі, передає значно більше семантично значимої інформації, ніж стилістично нейтральна. Адже експресивність є силою виявою емоцій, почуттів, інтенсивності актуалізації виразності. Експресивність може бути компонентом конкретної лексеми, у такому випадку таке слово стане синонімічним до нейтральної номінації предмету, явища або факту. Також експресивність може створюватися

контекстуально. Експресивність більшою чи меншою мірою притаманна будь-якому стилю мовлення, проте в кожному має свій характер. Скажімо, для лексики наукового стилю характерні експресивні компоненти на позначення сухості, холодності, книжності викладу.

Терміни «емоційність» та «експресивність», незважаючи на те, що вже тривалий час перебувають в епіцентрі обговорень та розвідок науковців, досі залишаються предметом живих наукових дискусій. Укладачі енциклопедії «Українська мова» визначають експресивність як здатність слів до підсилення логічного й емоційного змісту висловлювання, їхню властивість виступати в ролі засобу суб'єктивного увиразнення мови. Експресивність виражальних засобів слугує інструментом передавання ставлення мовця до реципієнта та висловлювання [60, с. 156].

Як бачимо, експресивність робить мовлення стилістично маркованим та виразним, і служить засобом вираження ставлення мовця до того, про кого, чи що йдеться. Експресивність завжди йде в парі з емоційністю, ці категорії невід'ємні та підсилюють одна одну. Дослідники ж зазначають, що про експресивність та емоційність варто говорити тоді й там, де можна щось зіставити й протиставити, порівняти, наприклад в контексті стику нейтральної та емоційно й експресивно маркованої лексики. Особливо це актуально для мови художніх творів, в яких таке зіставлення служить особливим способом продукування образності та втілення художньої ідеї й авторського задуму.

Експресивний фонд української мови надзвичайно різноманітний. Для його елементів характерне функціонування й існування на різних мовних рівнях. Елементи експресивного фонду в своїй сукупності семантично та стилістично маркують мовні одиниці та надають їм статусу носіїв суб'єктивного ставлення адресанта до адресата чи змісту того, що обговорювалося. Найактивніше експресивність проявляються на мовному та мовленнєвому рівнях, оскільки основне наповнення слів полягає в вираженні почуттєвих інтенцій мовця, які безпосередньо пов'язані з його суб'єктивним баченням і оцінкою фрагментів мовної картини світу. Під емоційною лексикою слід розуміти слова, у семантиці

яких, окрім прямого понятійного, існують додаткові конотативно-оцінні семи – виразники ставлення мовця до того, що він висловлює. Вираження людиною в процесі комунікації емоцій або почуттів завжди супроводжується експресивністю, тобто виразністю та силою вияву цих емоцій і почуттів. А. П. Коваль вважає умовним та недоречним поділ емоційно-експресивної лексики на емоційну та експресивні під час стилістичного аналізу тексту художнього твору зокрема, і комунікації загалом [30, с. 98]. Солідаризуємося з міркуваннями науковця та послуговуватимемося в нашому дослідженні саме терміном «емоційно-експресивна лексика».

Особливості функціонування емоційно-експресивної лексики у сфері усного літературного мовлення вперше в літературознавстві досліджував А. А. Бурячок, який надавав вигукам, інтимним звертанням, словам із суфіксами демінутивами (які вказують на пестливість) та аугментативами (які вказують на згрубілість) [9, с. 77].

За переконанням дослідниці Г. О. Колесник, експресія є чимось таким, що протиставляється стандартам своєю емоційною маркованістю, характерністю [31, с. 93]. Дещо детальніше пояснює поняття експресивності уже згадуваний В. А. Чабаненко, який розуміє під експресією не те, що робить мовлення емоційним, характерним та виразним, а те, що є результатом емоційності, виразності й характерності, тобто продукується ними. Експресія не є виразністю, вона інтенсифікує виразність, збільшує дієвість сили озвученого, робить висловлювання психологічно мотивовано піднесеним. Експресія пов'язана не тільки з категоріями емоційності та образності, але й волонтактивністю, естетичністю, соціальною оцінністю, нормативністю, семантикою, ситуативністю, одиницями формально-структурного рівня [64, с. 7].

Між експресивністю як семантико-стилістичною категорією простежується зв'язок з емоційністю та стилістичним значенням слова, проте названі поняття не є тотожними. Експресивність наділена здатністю до акумулювання емоційності та стилістичного значення, виступає інтенсифікатором виразності мовних знаків.

Дослідник Л. А. Булаховський дефініює емоційно-експресивну лексику як якісно особливу групу в лексичному фонді української мови. Українська мова має у своєму розпорядженні багатогранний арсенал засобів для вираження різноманітних відтінків емоцій людини, скажімо, радість, зворушення, захоплення, зневагу, гнів, лють тощо [8, с. 97].

Уже згадувана Н. І. Бойко, відносить емоційну та експресивну лексику до компонентів конотативного значення слова. На думку дослідниці, експресивність та емотивність не відображаються в слові ізольовано, вони завжди йдуть у парі. Питання спорідненості та відмінності цих категорій у мові й мовленні, попри значні напрацювання науковців, досі вважається дискусійним та невирішеним. Також науковиця наголошує на доцільності розрізнення понять «експресивність» (категорія мови) та «експресія» (категорія мовлення), трактуючи експресивність як підсилену виразність, маркованість слова, а експресію – як засіб цього підсилення [5].

Літературознавиця Т. І. Вавринюк, досліджуючи емоційно-експресивну лексику в поезіях Ліни Костенко, підсумувала досвід науковців та дійшла до висновку, що категорії емоційності й експресивності, попри те, що постійно перебувають в епіцентрі наукових дискусій, досі вважаються суперечливими. Дослідники, за спостереженням Т. І. Вавринюк, розуміють під експресивністю семантико-стилістичні ознаки мовної одиниці, які уможливають її здатність виступати під час комунікативного акту суб'єктивним засобом вираження ставлення адресанта до адресата або ж мовця до змісту висловлювання. Відштовхуючись від того, що суб'єктивне ставлення і сприймання зі сферою емоційності й чуттєвості, можна зробити висновок, що експресивність завжди виникає в мовних одиницях, які є носіями сем емоційності [10 с. 68].

В. А. Чабаненко наголошує на тому, що категорії експресивності та емоційності варто кваліфікувати виключно як співвідносні, для них не характерна взаємозамінність, а чітке співвіднесення, тому не правильно ототожнювати аналізовані слова. На думку науковця, всі мовні засоби, які існують в мові, та вживаються для того, щоб викликати чи виразити емоції,

належать до експресивних, але не кожна виразність мовного чи мовленнєвого характеру може передбачити емоційні реакції. Експресивність може супроводжувати не лише емоційні, а й інтелектуальні та волюві (волюнтативні) мовні вияви. У зв'язку з цим, В. А. Чабаненко трактує експресивність як структурно складнішу мовну й мовленнєву категорію, найважливішим, базовим компонентом якої є емоційність [65, с. 143].

Хочемо зауважити, що мова за своєю суттю динамічна та рухлива, відкрита до змін, чи не найбільш піддатливою до яких є саме лексична мовна система. Різні періоди історичного розвитку держави залишають вагомий відбиток на лексиконі мові, системі її виражально-зображальних засобів. Лексично-семантичний склад мови вбирає в себе вияви суспільно-економічних, політичних, соціальних, культурних, науково-технічних суспільних змін. Це, безумовно, активізує та поповнює емоційно-експресивні фонди мовного лексикону.

Науковиця Н. О. Мельничук, проаналізувавши досвід дослідників емоційно-експресивної лексики приходить до висновку, що категорія емотивності насамперед пов'язана з потенцією мовця оцінити щось, а експресивна лексика вживається з метою переконання в чомусь адресата, надання висловленій думці більшої виразності [39, с. 42]. Саме тому ці дві категорії не можуть існувати одна без одної, вони гармонійно співіснують у конотативному змісті слова.

Людині притаманно відчувати та транслювати багатогранні й різноманітні емоції, виразити, втілити та ідентифікувати які неможливо без слів. Людина в процесі пізнання навколишнього світу та інших людей у ньому, завжди надає суб'єктивну оцінку тому, що бачить і сприймає, тобто вербалізує емоції в мовленні за допомогою мовних засобів – емоційно-експресивних слів. Науковці-філологи здавна досліджують особливості мовного вираження емоцій, але до сьогодні в їхніх поглядах немає однастайності. Систематизація та класифікація емоцій у лінгвістичному аспекті вибудовувалася на основі різних концепцій. Скажімо, Л.В. Бабенко пропонувала користуватися інтегративною концепцією,

В. І. Шаховський – функціональною концепцією лексичної емотивності, А. Вежицька – понятійною.

Як слушно зауважує І. С. Білоконенко, посилаючись на дослідження англійських науковців А. Хорнбі та Ф. Фулера, категорії експресивності та емоційності не розмежовуються, оскільки вони вважають, що експресивність завжди досягається завдяки емоційності. Тобто експресивність завжди супроводжує емоційність, але не емоційність експресивність [2].

Емоційність та експресивність можуть проявлятися в одиницях будь-якого мовного рівня (фонетичного, лексичного, семантичного, морфологічного, словотвірного, синтаксичного, фразеологічного), але найповніший вияв знаходить саме на лексичному рівні мови.

Проаналізувавши всі вищенаведені міркування науковців, можемо резюмувати, що емоційно-експресивна лексика – це стилістично забарвлені лексеми, для яких характерна наявність у семантиці додаткових конотативних значень та емоційних відтінків, засобом вираження яких слугує експресія. До такої категорії лексики належать піднесені, урочисті, поетичні, розмовно-просторічні слова та слова-носії емоційних і оцінних елементів, назви почуттів або емоцій. Емоційно-експресивні слова в художньому мовленні набувають додаткових відтінків значення, які не існують в них поза межами художнього твору. Це пояснюється впливом на слово в художньому тексті його образності. Конотативна семантика емоційно-експресивних лексем в мовах літературних художніх творів формується та актуалізується в результаті добору вербального контекстуального оточення, особливостей поєднання слів, загальної тональності викладу, образних засобів, авторської манери оповіді. Тобто емоційно-експресивне забарвлення слова регламентується контекстом, у якому воно вживається. Варто також зауважити, що емоційно-експресивні слова здатні передавати більший обсяг семантично значущої інформації, як стилістично нейтральні лексеми, що пояснюється своєрідністю їхньої семантики та образністю. Значення емоційно-експресивних слів містить у своїй структурі не лише понятійний компонент, але й емоційну семантику, що вказують на

позитивну чи негативну оцінку, а тому супроводжуються експресією, тобто силою вираження змісту чи емоцій.

Дослідник емоційно-експресивної лексики у творчості англійського письменника Едмунда Спенсера І. С. Білоконенко констатує, що значеннєві конотативні відтінки емоційності й експресії у слові виникають навіть тоді, коли слово вживається в переносному значенні. Емоційність та експресивність, як виражальні мовні засоби, на думку літературознавця, дозволяють виразити різноманітні аспекти людських емоцій [2, с. 4].

Літературознавець В. В. Власенко, який досліджував емоційно-експресивну лексику у творчості Василя Симоненка, зауважує, що в літературознавстві аналізований шар лексики на матеріалі конкретної мови письменника досліджений лише спорадично [13, с. 50].

У сучасному літературознавстві спостерігаємо активізацію зацікавлень науковців до дослідженні особливостей функціонування емоційно-експресивної лексики у творах письменників. Варто відзначити ґрунтовні наукові праці Р. С. Зінчук та Л. М. Деркач, які виявили, систематизували й проаналізували специфіку функціонування та стилістичні й функційні особливості емоційно-забарвленої лексики в творчості Володимира Лиса [26]. Т. І. Вавринюк ґрунтовно дослідила особливості функціонування емоційно-експресивної лексики у поетичному мовленні на матеріалі творів Ліни Костенко [10]. Над дослідження аналізованого шару лексики в поетичному мовленні Ліни Костенко працював також уже згадуваний В. В. Власенко. І. О. Васютенко з'ясував семантичні й функціональні особливості емоційно-експресивної лексики та проаналізував основні засоби емоційності у творчості Миколи Бажана [13]. Н. В. Гуйванюк дослідила лексичні й синтаксичні експресеми у творчості буковинських письменників.

Як бачимо, функціонування та стилістичні особливості та функції емоційно-експресивної лексики в художніх творах – пріоритетний напрямок літературознавчих досліджень, адже, попри свою тривалу історію вивчення й наявність ґрунтовних розвідок, аналізовані мовні засоби ще не знайшли

достатнього висвітлення у літературознавстві. Емоційно-експресивну лексику дефініюємо як стилістично марковані слова, семантика яких, окрім прямого понятійного значення, містить додаткові конотативні значення з емоційними відтінками, що виражаються за допомогою експресії. Співвіднесеність між емоційно-експресивними та стилістично нейтральними словами найпродуктивніше можна продемонструвати на лексичному рівні мови, оскільки мовець обирає для вираження своїх позитивних чи негативних емоцій певні слова та обов'язково супроводжує вияви своїх почуттів експресією.

1.3. Класифікація емоційно-експресивної лексики

Емоційність та експресивність може проявлятися, як констатує Л. М. Підкуймуха на будь-якому рівні мови, а тому логічно класифікувати емоційно-експресивні засоби за рівнями мовної структури, виділяючи групи фонетичних, лексико-семантичних, фразеологічних, словотворних, морфологічних, синтаксичних [43, с. 70]. Однак, посилаючись на те, що найбільший свій вияв у текстах художніх творів категорії емоційності та експресивності знаходять саме на лексико-семантичному рівні мови й мовлення, братимемо за основу класифікації емоційно-експресивної лексики в творах Євгена Гуцала для дітей саме лексико-семантичний критерій.

Емоційно-експресивна лексика, яка вживається в мові художніх творів, є важливим елементом творення образного та асоціативного світу письменником, сприяє максимально повному розкриттю характеру героїв, їхньої соціальної ролі в суспільстві. Аналізована лексика постає виразником прихованої, глибинної сутності слів, вона збільшує виражальний мовний потенціал. Емоційно-експресивні слова – це інструмент письменника, за допомогою якого він занурює реципієнтів (читачів або слухачів) в художній світ твору, ту чи іншу історичну епоху, відтинок часу, суспільну подію, максимально тонко передає емоційний стан героїв, їхні почуття, відтворює місцевий колорит, задає темп та ритм читання твору.

Емоційно-експресивна лексика української мови репрезентована словами, в семантиці яких закладена позитивна чи негативна оцінка, почуттєві компоненти або назви конкретних почуттів, настроєвість. Також до цієї категорії відноситься лексика, яка може бути виразником позитивного чи негативного ставлення до об'єктів та предметів, про які йдеться. При чому таке ставлення може виражатися, як з погляду мовця, так і з позиції реципієнта. До фондів емоційно-експресивної лексики також варто відносити слова, емоційність, експресивність та оцінність яких виражається граматичними засобами, йдеться про суфікси чи префікси емоційного характеру. Емоційна конотація притаманна не всім словам української мови. На конотацію лексем впливає контекстуальне оточення, а також мета вживання слова. Скажімо, для народно-розмовного мовлення характерною є наявність емоційно-експресивних синонімів до стилістично нейтральних та емоційно незабарвлених слів, наприклад: говорити – балакати, глаголити, мовити, базікати, тріскотіти, белькотіти, шамкотіти, точити яси, чесати язики, теревенити тощо. Уже навіть такий елементарний приклад служить промовистим репрезентантом того, що на основі емоційно-експресивного критерію названі синоніми до нейтрального слова можна поділити на різні види: урочиста лексика (глаголити), поетична (мовити), жартівлива (теревенити), іронічна (базікати, тріскотіти, белькотіти), осудлива (шамкотіти), фамільярна (точити яси), презирлива (чесати язики) тощо. Також лексика може містити вульгарні чи лайливі конотативні відтінки значень.

Продуктуванню емоційно-експресивної конотативної семантики в художньому мовленні сприяє вживання слів у переносному значення, що максимальний вияв знаходить у метафоризації. Скажімо, метафоричне вживання дозволяє використовувати для номінації людей назви тварин, як правило, це відбувається з метою вираження різко негативних емоцій чи оцінок.

В. А. Чабаненко пропонує класифікувати емоційно-експресивну лексику на ту, яка номінує та позначає певні емоції й переживання, почуття, та ту, у семантиці якої є емоційно-оцінні компоненти [64, с. 148-149]. Перша група слів репрезентована словами, які проявляють різний емоційно-експресивний

потенціал в різних стилях мови та умовах. Скажімо, одна й та ж лексема буде по-різному реалізувати себе в науковому та художньому стилі, наприклад, лексема сонце в науковому стилі сприймається як стилістично нейтральне слово, яке номінує зорю, що є центром Сонячної системи. У художньому творі лексема сонце може реалізувати як стилістично нейтральні, так і конотативні емоційно-експресивні відтінки, скажімо, дитина гарна, як сонечко. До слів, які містять у своєму значенні емоційно-оцінні елементи В. А. Чабаненко відносить емоційні вигуки, які виступають реакцією адресата на певні подразники, супроводжують та репрезентують певні психо-емоційні стани людини. Вигуки під час живого мовлення сигналізують про той чи інший підвищено-почуттєвий стан людини, тому їхня експресивність завжди первинна. У контексті художнього твору вигуки виступають сигналами-імітаціями, тобто вони характеризуються вторинною експресивністю [64, с. 148-149].

Вигуки в художньому мовленні є еквівалентами висловів, оскільки вони здатні виражати почуття, емоції, передавати настрої або волевиявлення без їхньої номінації. Тобто вигуки виступають виразниками емоційно-вольової реакції героя твору на певну особу, подію чи явище, репрезентантами його настрою, психічного або фізичного стану тощо.

Для емоційно-експресивних слів, які побутують у мові художніх творів характерне розширення конотативної семантики та набуття додаткових відтінків значень, які не притаманні їм поза художнім контекстом, у якому вони вжиті. Така тенденція пояснюється впливом на семантику лексеми, вжитої в художньому творі, її образності.

Н. І. Бойко класифікує емоційно-експресивну лексику, що вживається письменниками та функціонує в мовленні художніх творів, на три види:

- слова, емоційність, експресивність, оцінність та почуттєвість у яких закладена в первинній (прямій, основній, номінативній) семантиці, тобто йдеться про інгерентну (внутрішню) емоційність та експресивність. До цієї групи можна відносити слова ледацюга, фіфа, мацапура та ін.;

- слова, у яких додаткові конотативні відтінки значень реалізуються в певному контексті. Такі значення є вторинними, похідними, як правило, вони реалізуються в процесі переносного вживання (наприклад, в метафоричних конструкціях) та функціонують виключно в певному контекстуальному оточенні (зіркою іменують видатну, прославлену людину, ангелом – красиву, добру, лагідну). Емоційно-експресивна лексика цієї групи також кваліфікується як інгерентна, оскільки її переносні значення відображаються у словниках та закріплюються в системі мови узуально, як один із лексико-семантичних варіантів функціонування багатозначного слова;
- слова, які в контексті художнього твору реалізують значення, що не закріплені в словниках та не представлені в лексико-семантичних варіантах. Така емоційно-експресивна лексика є носієм образно-асоціативних сем, що реалізуються тільки в межах певного контексту, тобто йдеться про оказіональну, індивідуально-авторську емоційно-експресивну лексику, яка є результатом авторського суб'єктивного бачення, оцінки й відтворення світової картини, тобто йдеться про адгерентну експресивність [3, с. 50]. Відносимо до цього виду емоційно-експресивної лексики слова з індивідуально-авторськими символічними значеннями.

К. А. Рибокова, посилаючись на досвід своїх колег-науковців, пропонує класифікувати емоційно-експресивну лексику за п'ятьма групами:

- емотиви-номінанти, представлені словами, що виступають номінаціями почуттів та емоцій, позначають психічний стан людини. Вони можуть бути виразниками радості, довіри, здивування, суму, гніву, страху, огиди, передчуттів;
- емотиви-асоціати, у безпосередній семантиці яких не виявлено номінацій емоцій, але в певному контексті вони можуть реалізувати емоційно-експресивні значення, тобто їхня семантика обростає конотативними смисловими відтінками;

- емотиви-експресиви – слова, що вживаються для оцінювання емоцій і є носіями експресивного авторського ставлення до дійсності, тобто вони транслюють емоції мовців;
- okazіональна емоційно-експресивна лексика, тобто багатозначні слова, які в контексті можуть реалізувати емоційно-експресивною конотацією, що реалізується в процесі образного переосмислення цих слів, використання тропів та метафор;
- нейтральна лексика, у семантиці якої не зафіксовано емоційно-експресивних конотацій, проте в певному контекстуальному оточенні уточнювальними словами вона може реалізувати емоційні, експресивні та оцінні смислові відтінки [48, с. 93-95].

Емоційність та експресивність лексики – це тимчасове і змінне явище, яке зазнає різноманітних модифікацій в різних контекстах, оскільки залежить від вербального оточення та носить суб'єктивних характер.

С. В. Помирча пропонує класифікувати емоційно-експресивну лексику за двома групами. До першої науковиця відносить слова, які вживаються для номінації емоцій, почуттів, афективних станів (кохання, ніжність, злоба). Друга група, на думку дослідниці, репрезентована нейтральними словами, які вживаються в переносному значенні (квітка – дівчина, явір – хлопець, осел – вперта людина), або ж емоційно-експресивними синонімами до стилістично-нейтральних слів (іти – швендяти) [44, с. 130-131].

Розрізняти нейтральну та емоційно-експресивну лексику С. В. Помирча пропонує за наступними критеріями:

- домінантна функція. У нейтральному слові на першому плані номінативна функція, в емоційно-експресивному – власне емоційна та експресивна;
- специфіка значень, тобто семантики. Якщо в семантиці слова містяться додаткові конотативні значення, то воно належить до емоційно-експресивної лексики, якщо таких значень немає – йдеться про нейтральне слово;

- наявність або відсутність у лексемі формальних емоційно-експресивних показників;
- «поведінка» слова у контексті. Якщо в певному контекстуальному оточенні слово здатне реалізувати нові конотативні відтінки значень, то йдеться про емоційно-експресивне слово. Якщо таких значень немає – нейтральне;
- специфіка тлумачення слова у словниках. Як правило, словниками маркується тип слова за стилістичним вживанням (нейтральне, розмовне, вульгарне тощо) [44, с. 130].

Особливості стилістичного забарвлення слів, як правило, залежать від їхньої закріпленості за певним стилем мовлення та сферою побутування. Адже кожен мовний стиль характеризується використанням у ньому певної спеціальної стилістично маркованої лексики, поряд з міжстильовою. Саме така маркована лексика є носієм стильової специфіки. Виразниками специфіки художнього стилю є емоційно-експресивна лексика, яка, як правило, є опозиційною до нейтральною, узвичаєної, традиційної, оскільки несе в собі емоційний та експресивний заряд.

Дослідниця О. С. Федик у своїй монографії «Мова як духовний адекват світу» констатує, що емоційність та експресивність пов'язані з людською психологією, поведінкою, досвідом, мисленням, оцінками, стереотипами. Мова, за переконанням науковиці, містить емоційні особистісні відбитки. У кожному тексті наявний емоційний заряд мовця, навіть якщо цей текст відокремлений від нього. Відповідно такі емоційні заряди викликають емоційне сприйняття тексту [61, с. 192].

Часто стилістично забарвлені слова сприймаються реципієнтами без будь-яких емоційних виявів. Йдеться про загальноживану стилістично нейтральну лексику, якою послуговуються носії мови. Це слова, якими всі ми послуговуємося в повсякденні. Вони вживаються для номінацій осіб за родинними стосунками, професіями, родом занять, національністю (тато, мама, учитель, українець, поет), назви тварин, рослин, природніх явищ, речей, що

оточують людину в житті, кольорів, соматичних частин тіла, чисел, станів, дій, тощо. До стилістично нейтральних слів можна легко підібрати емоційно-експресивні синоніми, у значенні яких присутні семантичні компоненти з позитивним чи негативним забарвленням: мама – мачуха (мати, яка погано ставиться до своєї дитини), говорити – тріскотіти, плакати – ревіти.

Важливим компонентом структурування емоційно-експресивних висловлювань є вигук та звуконаслідувальні слова.

За морфологічним вираженням емоційність та експресивність може бути характерною для будь-якої частини мови. Аналогічно відбувається і в синтаксичному аспекті: емоційно-експресивна лексика може виражатися будь-яким членом речення, у якому актуалізується експресивізація лексичного значення.

Таким чином, проаналізувавши та підсумувавши досвід науковців, за основу класифікації емоційно-експресивної лексики у прозових творах Євгена Гуцала для дітей братимемо класифікацію, запропоновану Н. І. Бойко, оскільки вважаємо її найповнішою і такою, що акумулює в собі погляди більшості дослідників, і якнайкраще відображає сутність емоційно-експресивної лексики як особливої категорії слів у лексиконі української мови.

Отже, у художніх текстах прозових творів Євгена Гуцала для дітей виділятимемо та аналізуватимемо семантико-стилістичний потенціал трьох груп емоційно-експресивної лексики. До першої групи відносимо той арсенал слів, які характеризуються емоційно-експресивним забарвленням у своїй первинній семантиці [3]. Йдеться про слова, у значенні яких є позитивні або негативні конотативні семи. Вони можуть вживатися для номінації абстрактних понять (щастя, горе, лють, втіха), оцінки (гарно, прекрасно, огидно) та виступати носіями яскраво вираженої внутрішньої експресії схвальності чи несхвальності й осуду (чудесний, брехливий), зневажливої оцінки (байстрюк) тощо. При цьому емоційно-експресивний потенціал цих слів притаманний їм незалежно від контексту.

До другої групи емоційно-експресивної лексики відносимо слова, в первинному значенні яких немає емоційності чи експресивності, вона набувається у відповідному контекстуальному оточенні, або афіксально (за допомогою використання суфіксів пестливості чи згрубілості, префіксів, які вказують на міру вияву ознаки) [3]. Тут слід наголосити, що серед продуктивних засобів емоційності, яскравості, образності та експресивності мови виділяються суфікси, які вживаються для позначення негативної суб'єктивної оцінки, для демонстрації та трансляції різноманітного діапазону емоційних відтінків – від незначної згрубілості, зневажливості, осуду до яскраво вираженої форми зневаги, відрази, навіть ненависті: *бабище, байстричище, хмарисько, хлопчисько, зміюка, ледацюга, звірюка*. Так, наприклад, якщо взяти окремо суфікси *-ищ-, -иськ-, -аг-, -яг-*, то вони не мають жодної емоційно-експресивної семантики, а значення згрубілості реалізують у результаті поєднання суфікса з основою слова. Аналогічно відбувається і з пестливими, здрібнілими суфіксами *-еньк-, -есеньк-, -ик-, -ісіньк-, -усіньк-, -к-, -юсіньк-* та ін.

Засобами реалізації додаткових конотативних емоційно-експресивних відтінків лексики, яка набуває емоційності та експресії лише в певному контекстуальному оточенні, можуть виступати різні тропи – епітети, алегорії, порівняння, уособлення, метафори, метонімії, синекдохи, гіперболи, літоти, оксиморони та ін. Чи не найбільш продуктивним засобом у цьому переліку є порівняння, тобто словесні вирази, в яких уявлення про зображувані предмети конкретизуються шляхом контекстуального зіставлення їх з іншими предметами, для яких характерний концентрований вияв описуваної в зображуваних предметах ознаки. Порівняння предметів сприяє конкретизації певних ознак та характеристик. Тобто письменник вдається до опису однієї особи, предмета чи явища через зіставлення його з іншим, у якому потрібні автору ознаки реалізовані більш ефектно, виразно й доступно. Порівняння можна класифікувати на прості, в яких відбувається зіставлення предметів за однією або кількома однорідними ознаками (*ніжна, мов лілея*); поширені, до яких відносяться порівняння предметів за кількома ознаками (*люди бувають ніжні, як*

квіти, та тверді, як каміння); приєднувальні, в яких предмет, з яким порівнюють, передує образу (як птаха, що своїми крилами розрізає небесні простори, ширяє поміж хмар, так людське життя пролітає, балансуючи між хмарами радощів та горя); заперечувальне – порівняння, яке вибудовується на основі антитези, протиставлення, тобто порівнювані предмети зіставляються на основі відсутності в них певних ознак (не дівчина ніжно обійняла його, не мати пригорнула до серця, – обійняв холодний вітер, пригорнув пекучий біль).

Варто відзначити також емоційно-експресивний потенціал епітетів, метафор, гіперболи чи літоти, уособлення та інших тропів, які конкретизують уявлення про предмети, надають їм емоційно-експресивного забарвлення.

До групи лексики, яка реалізує емоційно-експресивні значеннєві відтінки в певному контекстуальному оточенні варто віднести також фразеологізми. Особливо яскраво експресивність проявляється в процесі індивідуальних трансформацій фразеологізмів. Фразеологізми виступають інструментом вираження емоційності та експресивності, вживаються для увиразнення вияву певних ознак, наприклад: *Хлопець стояв білий, як сніг; Дівчина була красива, хоч з лиця воду пий.*

До третьої групи емоційно-експресивної лексики відносяться лексеми, які актуалізують у тексті художніх творів індивідуально-авторські конотативні емоційно-експресивні семи [3]. Дотримуємося погляду, що репрезентантами цієї групи емоційно-експресивної лексики є словесні символи.

Як бачимо, емоційно-експресивна лексика – це досить дискусійна категорія слів українського мови, класифікація якої супроводжується певними труднощами та суперечністю поглядів. Оскільки емоційно-експресивна лексика може знаходити свій вияв на різних мовних рівнях, її можна класифікувати на основі фонетичних, словотвірних, морфологічних, лексико-семантичних, синтаксичних критеріїв. Однак, зважаючи на той факт, що найбільший свій вияв емоційність та експресивність знаходять саме на лексико-семантичному рівні, беремо за основу класифікації саме цей критерій. Резюмувавши досвід науковців-філологів, вважаємо доречним поділ емоційно-експресивної лексики

на три групи: лексеми, в яких емоційність, оцінність, експресивність чи почуттєвість закладена у первинній, тобто номінативній, семантиці; лексеми, у яких конотативні значення реалізуються виключно в певному контексті, шляхом використання різних прийомів, тропів, мовних засобів; лексеми, які реалізують в контексті конкретного художнього твору оказіональні, індивідуально-авторські емоційно-експресивні значення, які не представлені та не закріплені в словниках.

Висновки до першого розділу

Текст художнього твору – це гармонійна, створена автором, структура зі своєю архітектонікою. Одним із найскладніших рівнів цієї структури є лексико-семантичний, базовим елементом якого виступає емоційно-експресивна лексика. Емоційно-експресивна лексика є невід’ємним компонентом лексичного фонду української мови, що вживається з метою вираження ставлення мовця до висловлюваного, чи продукування в уяві читача художнього твору емоцій, вражень, почуттів, моделювання образного світу. Вона постає досконалим інструментом, яким послуговується письменник для моделювання художнього тексту, продуктивним виражально-зображальним засобом, в якому закладена емоційність, образність, експресивність.

Дослідження емоційно-експресивної лексики в мовознавстві та літературознавстві супроводжується дискусійністю та суперечливістю поглядів. Її розглядають як слова, у семантиці яких репрезентовані конотативні емоційні, почуттєві, оцінні компоненти, ставлення мовця до того, про що йдеться, та для яких характерне експресивне вираження з метою увиразнення та підкреслення конотативних значеннєвих компонентів. Аналізована лексика може вживатися у будь-якому функціональному стилі мовлення, але найповніший вияв знаходить саме у художньому. Емоційно-експресивна лексика може кваліфікуватися як посередник між реальним світом і внутрішнім світом людини, її емоціями й почуттями, душевними станами, мовою й мисленням. Емоційність та експресивність лексики зароджується на етапі творення художнього тексту

автором, оскільки він підшуковує арсенал мовних засобів, які сприятимуть якнайповнішому впливові на читача та допоможуть реалізувати поставлену комунікативну мету.

Семантика емоційно-експресивної лексики характеризується синтезом номінативних та емоційно-експресивних конотативних компонентів. Емоційно-експресивна лексика – це стилістично забарвлені лексеми, в значенні яких гармонійно співіснують прямі номінативні та додаткові конотативні компоненти, які позначають певні емоції, почуття, настрої, засобом вираження яких виступає експресія. Конотативна семантика емоційно-експресивної лексики в контексті художнього твору може обростати новими значеннями, які поза межами контексту не реалізуються. Це відбувається під впливом на художній твір образності. Для емоційно-експресивних слів характерна семантична об'ємність, тобто вони можуть передавати більший обсяг важливої інформації, аніж слова, що характеризуються стилістичною нейтральністю. Пояснюється такий факт образністю семантики емоційно-експресивної лексики.

Питання класифікації емоційно-експресивної лексики доволі дискусійне та суперечливе. Суперечливість полягає, насамперед, у виборі критеріїв класифікації. Характерною особливістю функціонування емоційно-експресивної лексики є здатність її вияву на різних рівнях мови (фонетичний, словотвірний, лексико-семантичний, морфологічний, синтаксичний). Проте найпродуктивнішим виявом аналізованої категорії слів є лексико-семантичний, тому вважаємо за доречне вибудовувати класифікацію, беручи за основу саме цей критерій, відповідно до якого у складі емоційно-експресивної лексики виділяються три групи: слова, що містять емоційні, оцінні, почуттєві, настроєві відтінки значень у своїй первинній семантиці; слова, у яких додаткові конотативні відтінки значень реалізуються тільки в певному контексті, що найбільш характерно для художнього стилю мовлення; слова, які реалізують у певному контексті оказіональні, індивідуально-авторські значення.

РОЗДІЛ 2

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ ЄВГЕНА ГУЦАЛА ДЛЯ ДІТЕЙ

Як відомо, художній текст є індивідуально-авторським цілісним утворенням з багаторівневою й розгалуженою структурою. Для нього характерна складна внутрішня організація й самобутні засоби вербалізації національної картини світу. Структурно-семантична організація художнього тексту – цікаве та дискусійне питання для дослідників. Увагу науковців привертають особливості мовно-образної й символічної організації художнього тексту, способи актуалізації виражально-зображальних засобів у ньому, моделювання емотивно-аксіологічних смислових планів, які декодуються шляхом об'єктивації різнорівневих виражально-зображальних засобів. У переліку таких засобів важливе місце посідає емоційно-експресивна лексика, яка не лише виступає складовою формування смислової структури тексту, але й увиразнює, посилює емотивно-оцінний потенціал стилістично нейтральних лексичних одиниць. Тобто емоційно-експресивну лексику можна трактувати як стилетвірний компонент художнього простору.

Емоційно-експресивні лексичні елементи художнього тексту органічно пов'язані з фрагментами позамовної дійсності, національною картиною світу, вони постають відображенням науково-технічного прогресу, суспільно-економічних та культурних змін у суспільстві. У творенні та функціонуванні емоційно-експресивної лексики головну роль відіграє людський чинник. Для цієї категорії лексики характерна динамічність, тобто постійна зміна, поповнення новими лексемами та лексико-семантичними варіантами.

Емоційно-експресивна лексика як стилетвірний компонент твору характеризується відображенням світобачення, світовідчуття та образного мислення письменника, вона допомагає якнайповніше розкрити тематику й проблематику твору, сприяє дотриманню законів і норм обраного жанру.

Емоційно-експресивна лексика – домінанта художнього мовомислення та ідіостилю Євгена Гуцала. Письменник широко послуговується лексемами з емоційно-експресивним значенням, особливо у творах для дітей, де такі слова сприяють якнайповнішому втіленню авторської ідеї та максимальному заохоченню маленького читача до читання.

Мовотворчість Євгена Гуцала відзначається неповторністю мистецького голосу, сердечністю, відвертістю. Письменник демонструє у своїх творах тяжіння до спостереження, образного осягнення реального світу. Його проза, завдяки багатому наснаженню емоційно-експресивною лексикою, відзначається неабиякою ліричністю, психологізмом, філософічністю, медитативністю, філігранною стилістичністю.

Євген Гуцало тяжіє у своїх прозових творах до змістової розлогості, акцентуації уваги на різноманітних проявах життя людей, він не боїться експериментувати зі смисловими парадоксами, художньо осмислює соціальні чи побутові проблеми, вдається до розгорнутих філософських та психологічних резюмувань.

Особливою емоційністю та експресивністю наснажені прозові твори Євгена Гуцала для дітей, що зумовлено їхнім цільовим призначенням – справити враження на маленьких та юних читачів, сформувати їхні художні смаки, зацікавити літературою загалом. Саме на емоційно-експресивних особливостях прозових творів Євгена Гуцала для дітей і буде зосереджена наша увага в цьому розділі.

2.1. Лексика з первинною емоційно-експресивною семантикою у творах для дітей Євгена Гуцала

Слово як концептуальна функціонально-структурна мовна одиниця сприяє максимальній точності відтворення та сприйняття навколишнього світу. Засобами реалізації такої функції слів служить емоційно-експресивна лексика, вагомий пласт якої представлений фоновими (внутрішньо-системними, інгерентними, словниковими, парадигматичними) словами. Тобто йдеться про

лексеми, первинна семантика яких містить позитивні чи негативні значеннєві відтінки. Вказаний вид емоційності й експресивності є невід'ємним компонентом семантики слова та не залежить від контекстуального оточення чи ситуативних вимов. У творах Євгена Гуцала для дітей функціонує емоційно-експресивна лексика, яка служить засобом створення відповідного емоційного стану персонажів та вербальним інструментом для продукування відповідних емоцій у читача.

Фіксуємо у творах письменника для дітей емоційно-експресивну лексику, що є транслятором емоцій, почуттів, станів, а саме:

- **цікавість, спостережливість**: *Цікавий Василько ступив під вишню, щоб ізблизька подивитись, і тоді яскраві квітки, змахнувши живими крильми, вмить зірвалися з гілля й полетіли (3, с. 3-4);¹ Потім Василько задивився, як метушаться щиглики біля воріт на сухому віниччі та на всохлих стеблах чорнобривців, що стриміли з-під снігу (3, с. 4);*

- **щастя, радість, веселість**: *Жовте курчатко лагідно подзьобувало її носик, а Ганнусі те було дуже приємне (2, с. 6); А от дядечко Мазур усіх гостей насмішив (2, с. 3); О-о, – кепкували веселі гості, – може б ви їй телятко принесли? (2, с. 4); А хіба курчатко може ходити до школи? – усміхнувся батько (2, с. 8); Ще й пісню веселу затягнув – про дрімучі ліси та про диких звірів (2, с. 16); Прислухався, як у димарі тонесенько висвистує чи то вітер, чи то відьма од радості завиває (2, с. 7); Усмішка застигла на його обличчі, ніби він чекав, що воно зрозуміє його **приятнь** і теж відповідь **усмішкою** (1, с. 60); Дениско **зрадів** своїй знахідці, **навіть танцювати взявся та щось вигукувати**. Струшував коробкою коло вуха, слухав сірникове торохтіння – й **сміявся**. І треба ж було, щоб йому так **пощастило!** Надибав сірники, а вони й не намокли! (1, с. 66); Рушив додому, **радий**, що догадався погасити пеньок (1, с. 68); Дениско лиш мовчки головою покивав, а в самого **очі сяяли**, й **лице теж зайнялось радістю** (1, с. 70); Як **добре**, як **щасливо** було Юркові! (4, с. 174);*

¹ У роботі використовуємо круглі дужки для розрізнення позицій списку використаних джерел, з яких добирався фактичний матеріал, та позицій зі списку використаної літератури

- **сором'язливість**: Був це рудий та добрий чоловік, широкий у плечах, і хоч дорослий, та вмів **ніяковіти** й **соромитися** не згірше, ніж мала дитина (2, с. 3); Той, ніяково всміхнувшись, підійшов до Ганнусі, обійняв, поцілував, а потім поліз за пазуху й дістав курчатко (2, с. 4); **Застидався**, еге ж? Значить, буде з тебе толк, якщо стидаєшся (1, с. 6); І малому Денискові було **соромно**, що оце він зараз їде на возі, в який запряжено Ласуна, й що в руках він тримає батога, яким може вдарити (1, с. 98);

- **сердитість**: **Височенький** чубчик на голові в одуда настовбурчився, і видно, сердиться птах. Мабуть, тому сердиться, що в неволю потрапив, що в чужих руках опинився (3, с. 7-8); Хотілося встати і йти пішки, бо це ж, мабуть, Ласун **образиться** на Дениска, а хлопцеві ой як не хотілося сваритися зі старим однооким конем! (1, с. 98);

- **жаль, туга, співчуття**: Не полетить, – **сумно** сказав батько. – Не полетить, бо в нього праве **крильце** перебите (3, с. 8); І **чудно** було дивитись Андрійкові на забинтованого одуда, й **жалко** (3, с. 8); Й серце Андрійкове умить стислось од **жалю**, бо птаха ледь-ледь тримала довгодзьобу, чубату голову, а ніжки її то й зовсім роз'їхались (3, с. 20); А вранці знову незрозумілий **жаль** стиснув серце (3, с. 22); Стало **шкода** Денискові, що прокинувся, й ніяк він повірити не міг, що квіток не назбирав – відчував на долонях доторк їхній, навіть здавалось, що чує, як пахнуть... Але ж нема, нема квітів, от **шкода** йому! (1, с. 58); І зворушений Дениско легесенько погладив ворону (1, с. 64);

- **хвилювання, переживання**: Хоч батько з матір'ю **заспокоювали**, кажучи, що нічого лихого не станеться з одудом у лісі, проте Андрійкові чомусь не легшало. Почуття **вини** весь час не полишало. І в школі так само не полишало. Не хотілось думати про уроки, тільки про одуда. І Андрійко навіть у гадці собі не міг покласти, що з одудом, може, й справді трапилось щось **лихе** (3, с. 22).

- **гнів, обурення, лють**: А коли, траплялося, **гнівався**, то **розпускав його так, як індик хвоста** (3, с. 10); Вона так гнівно квоктала, що дівчинка злякалася й випустила курчатко з рук (2, с. 18); Проте курчатко, либонь, не чуло, бо хутчіше гайнуло до гурту, а сердита квочка бігла обабіч (2, с. 18); Ганнуса

кинулася до нього, та квочка стріпнула крильми і, гнівно квочучи, заступила дорогу (2, с. 18);

- **добродушний гнів**: *А мати гнівалась. Чи вдавано, чи по-справжньому* (3, с. 10);

- **страх**: *Траплялось, одуд засинав на бильці й звалювався на ліжку. Прокидався – і вигляд мав переляканий. Андрійко заспокоював одуда: – Що, змучився? Та не **страхайся**, не треба* (3, с. 11); *Жовтеньке, кругле, воно несміливо сиділо на широкій долоні й здригалося, наче **боялось** упасти* (2, с. 4); *Це дуже **налякало** Ганнусю, і в голосі її зазвучав страх* (2, с. 6); *А коли Ганнуса глянула на підлогу біля себе, то **похолола**, побачивши своє курчатко* (2, с. 12); *Спершу Дениско **боявся** зазирати туди, та тому, що домовик поводився сумирно, хлопець похоробрішав* (1, с. 6); *Її радість була така одноманітна, протяжно-нудна, що Денискові ставало тоскно й **лячно*** (1, с. 7); *Якби ж хоч і справді щось було там, то можна **боятися**, а так...* (1, с. 13); *Здогадався, але не вивільнився від страху. Тільки, скочивши на рівні, взявся щодуху тікати від нього* (1, с. 15); *Чим далі біг, тим більшим сповнювався **острахом**, і хоча нічого вже не чув, крім приглушеного поцокування своїх ратиць об землю, ще довго не зупинявся* (4, с. 151);

- **вірність**: *Хлопець, як завжди, читав уголос, і **вірна** птаха пильно слухала* (3, с. 11);

- **любов**: *Хіба кінь за таке **полюбить**? – **Полюбить**? – на хвилю дивується Лаврін Легкоступ. – А може, й **полюбить**? Чому б і не **полюбити**? **Полюбить!** Хіба всі ці коні, що зараз постаріли, завжди були такі? Рідко який не ставав дибки, а тепер подивись на них! Усі мене **люблять!*** (1, с. 94); *Цілі крила, а **любить** він її, **вірний** своїй лельці, тому й зостався з нею. Не залишив напризволяще в горі й біді* (4, с. 307);

- **захоплення, здивування**: *– **Та ну?!** – здивувалася Тося. Юркові було приємне її **захоплення**, а тому вигадував далі* (4, с. 174); *Але здогадатись про все це Тося не могла, вона тільки вигукнула **зачудовано**: – **Ти бач!*** (4, с. 174);

- **сум**: Чорненькі тернинки його очей світилися гострим **смутом** (3, с. 14); Перед школою заховала курчатко в портфель, а на уроці, коли вже ставало **сумно** за ним, сягала рукою в портфель й гладила (2, с. 8-10); Вийшла Ганнуся за поріг класу, **сумно** їй стало, хоч **бери та плач**. Вона вже й **плакати** надумалася, та глянула на маленьке курчатко, що довірливо сиділо в її затишних долонях, і перехотілося їй **плакати** (2, с. 14); Пішла з Мазурового обійстя сумна, зажурена (2, с. 20); І Денискові **смутно** стало, що ота їхня зустріч на галяві так нічим і закінчилась (1, с. 61);

- **задоволення, втіха**: Вуйко зривав малину й зажмурювався од **задоволення** (4, 168).

- **вдячність**: Й Дениско повеселішав, і все позирав у живе Ласунове око, наче хотів зауважити там крихту тямі і **вдячності** (1, с. 99];

- **тривожність**: Він те знав, однак це не заспокоювало, і **тривога** в крові, спершу слабка і майже невловна, дедалі густішала, й від того шкура на грудях здригнулася раз, а потім іще (4, с. 151);

- **спокій**: Помалу лось **заспокоювався** (4, с. 151); Так стояв, а навкруги, розвидняючись, світліло, виразніше малювались осики, повітря між ними глибогло й прозорішало, і **тиша** з настороженої й сліпої ставала **спокійна** й осмислена, в ній уже вже не чулось того страху, що донедавна (4, с. 151);

- **довіра**: Вуйко, мабуть, усе розумів, бо дивився на дівчинку **довірливо** й зовсім не сердито (4, с. 171);

- **злість**: Альтов почувався **роздратованим** (4, с. 299); В очах Альтова блиснули **злі** іскорки. Ні, все-таки добряче **надокучив** оцей хлопчисько. У нього якась **хвора уява**. Ввижається те, чого ніде немає... Альтов відчинив двері і **сердито** сказав: – Виходь! (4, с. 300);

- **розпач**: Од річки долетів **розпачливий материн крик** (4, с. 174); До каченьят, здається, все те не доходило, — вони були полонені **розпачем** (4, с. 175);

- **надія**: Тося мусила піти, **плекаючи надію**, що, може, й справді похоробрішають, коли залишаться самі (4, с. 175);

- **сором**: *І, переживаючи болісний сором, був певен, що, мабуть, не підійшла б...*(4, с. 179).

Також у творах Євгена Гуцала для дітей часто вживається емоційно-експресивна лексика з оцінною семантикою, яка містить позитивні чи негативні оцінки. До емоційно-експресивної лексики, що є виразником позитивних оцінок, належать слова, семантика яких класифікується на такі категорії:

- **доброта**: *Був це рудий та добрий чоловік, широкий у плечах, і хоч дорослий, та вмів ніяковіти й соромитися не згірше, ніж мала дитина* (2, с. 3); *Домовик у них був сердечний* (1, с. 6); *Дениско потім довго роздумував: а добрий домовик знає про ту їхню подяку чи ні?* (1, с. 10);

- **щирість, добродушність**: *Батько однією рукою обережно відтягнув поранене крильце, другою присипав пошкоджене місце* (3, с. 8);– *Якби було, то хіба пошкодував би?* (2, с. 4); **лагідність, ніжність**: *А що курчатко було ніжне й лоскітне, то Ганнусі ставало приємно й вона всміхалася* (2, с. 10);

- **цінність**: *Не може такого бути, щоб неволя стала для одуда дорожча за білий світ* (3, с. 15); *Видно, пахощі хвої нагадали йому про ліс, про волю, а тому так і занепокоївся* (3, с. 15); *Й чим довше розповідав, тим милішим і дорожчим ставав тобі щиглик, якого ви в лісі випустили на волю!*..(4, с. 230);

- **цілеспрямованість**: *Але лось виявився дужий і життєлюбний, а діти – вперті й невідступні...* (4, с. 156);

- **дружелюбність**: *Якби в гурті, якби зграєю, то йому товариші допомогли б, а так самому страшно* (3, с. 14);

- **краса, привабливість**: *А принесла, бо воно дуже славне* (2, с. 14); *Скільки ж їх багато у вас!* – мовила Ганнуса, – *Але моє найкраще* (2, с. 18); *Це ж не тре було висовуватися з купи, тре було лежати тихесенько й не дихати, вистежувати те лошатко, бо воно ж таке гарне та смішне* (1, с. 61);

- **уважність**: *Спочатку Юркові подобалась її увага, але скоро та увага стала надокучати й заважати* (4, с. 174);

- **хоробрість**: *Спершу Дениско боявся зазирати туди, та тому, що домовик поводився сумирно, хлопець похоробрішав* (1, с. 6);

- **мудрість**: *Не дурне-таки* попалося, присійбо (1, с. 44); *Розумненьке* ти моє, – вголос подумав хлопець і всміхнувся лошатку (1, с. 60); – Він у мене такий **кмітливий**, – похвалив і батько (1, с. 80); Ласун слухав уважно, у нього здригалось то одне вухо, то друге, і в живому оці блищало **розумне** світло (1, с. 101); Він стояв на місці, щось намагався втямити, намагався щось осягнути своїм невеличким **розумом**, але **розум** його нічого не міг відкрити для нього (1, с. 110);

- **сміливість, відвага**: *А відважний* у тебе хлопець, — похвалив лісник (1, с. 80);

- **сила**: Дениско лише стенав плечима – може, йому вірилося в те, що Ласун колись був **буйним** конем, а може, й ні (1, с. 80);

- **фізичні ознаки персонажів, якими вони виділяються**: *Це був великий* звір з широкими грудьми, які легко здималися од дихання (4, с. 151);

- **стриманість**: – Приїдемо – й сам побачиш, – відповідає **стримано** (4, с. 225);

- **мрійливість**: – Ну, – дядьків **мрійливий** погляд стає далеким і ласкавим, – Ти його навчиш співати (4, с. 225);

Емоційно-експресивна лексика з негативною оцінною семантикою позначає:

- **осуд**: *Ото бач, як злецько бути неслухняним* (2, с. 15);

- **потворність**, жах: *І чого смієшся? Дитину оте химороддя перелякало на смерть*, може, й переляк доведеться вилити, а ти регочеш (1, с. 80);

- **проблеми, горе**, біда: *Е-е, ні, не випустить, бо це ж так виходить, наче він відцуратись хоче від неї, а вона ж у біду потрапила. Тепер вона стане здобиччю чиеюсь, і винуватцем її загибелі буде він* (1, с. 64); *Таки зумів спекатися біди* (4, с. 220);

- **хитрість**: *А коза хитрувато* раз у раз поглядала на Дениска (1, с. 16); *Видно, чимале щось попалося й хитре, бо хіба не поповодило мене?* (1, с. 44);

- **гордість**: *Гордо* й щасливо сидів на грабарочці, тільки віжками посмикував, боячись і замахнутись на Ласуна (1, с. 98);

- **нерозумність**: *І справді, подумав Дениско, це, либонь, попалась йому найдурніша лисиця (1, с. 88); Так, наче він і досі жеребець, наче він і досі дурний од своєї молодості! (1, с. 95);*

- **зло**: *Ти на всіх не гнівайся, бо хтось тебе скривдив, злий і недобрий, а ти маєш у серці зло на всіх (1, с. 101); Невже правду кажуть, що в лихого вони не поселяться, а тільки в доброго й сердечного? Коли правду, то, виходить, що й Дениско лихий, і мати його, і батько? Про матір і батька й слова поганого не міг сказати, а от про себе... Через нього лелеки не гніздилися на їхній хаті бо за собою не один гріх міг знайти (4, с. 301);*

- **смерть**: *От і все про Ласуна та його смерть (1, с. 110);*

- **ризик, небезпека**: *Не хоче летіти на певну загибель (3, с. 14);*

- **насмішкуватість, глузливість**: *А вона так насміхалась, що все навколишнє птаство уже чуло; її глузи, здається, долинали до самісінької ріки (4, с. 168);*

- **хвальковитість**: *Можливо, це тривало б ще довго, але вуйкові пощастило пірнути поміж навалені буреломом сосни, далі в низький підлісок, – і сорока відстала, хоч довго ще не могла заспокоїтись, кричала на всі гори гнівно й хвальковито [4, с. 168]; Але спостерігши, що вона не поспішає захоплюватись, а тільки недовірливо дивиться, взявся глузувати з неї (4, с. 174);*

- **брехня**: *Це я набрехав, щоб побачити, чи ти розумна... Мене ніхто ніколи не обдурих іще й не обдурих (4, с. 174); – Та шуліку краще – він не брехатиме (4, с. 226); І зараз, кажучи неправду, вважав, що його брехня має благородну мету... (4, с. 298);*

- **мстивість**: *А вину таки найшов на кому вимостити; – Через тебе все! (4, с. 174);*

- **заздрість**: *Уявляв, як повезе каченят у місто, як показуватиме товаришам, як вони заздритимуть (4, с. 175);*

- **негативні зовнішні ознаки**: *Дівчинка зажмурилася, хотіла крикнути бурому, що не такий він і гарний, що він вуйко, справжнісінький гірський вуйко,*

але тут їй здалося, що вони падають, і дівчинка міцно стиснула вуста і дуже заплющила очі (4, с. 171).

Євген Гуцало часто вдається до підсилення емоційно-експресивного потенціалу лексеми, яка містить у своєму первинному значенні емоційні чи експресивні відтінки, контекстом, тобто можемо сказати про подвійну експресію – первинну та контекстуальну. Скажімо, з метою передачі максимального вияву радості героя, письменник вживає лексему з відповідним значенням «зрадів» та підсилює її значення, через введення у текст контекстуального синоніма до слова радість «сяяти» та фразеологізму «іскри в очах мерехтять»: *І хлопчина той зрадів. Ще недавно стояв насуплений, з обличчя не сходив похмурий вираз, а це – сяє весь, іскри в очах мерехтять* (4, с. 228).

Як бачимо, у прозових творах Євгена Гуцала для дітей широко представлена емоційно-експресивна лексика, яка містить емоцію та експресію у своєму первинному значенні. Часто автор послуговується лексемами, у семантичному ядрі яких містяться семи, що окрім емоційно-експресивного компонента, мають ще й оцінний. Емоційно-експресивна лексика класифікується на різні групи, залежно від емоцій та оцінок, які вона виражає. Автор чітко розмежовує емоції та оцінки, обираючи для цього найпродуктивніші та найвідповідніші лексеми. Герої творів Євгена Гуцала для дітей переживають як позитивні (щастя, радість, любов, співчуття), так і негативні емоції (лють, гнів, страх), також персонажі творів є носіями позитивних (доброта, цікавість, мудрість, добродушність) та негативних характеристик (брехливість, гордість). За допомогою емоційно-експресивної лексики автор увиразнює характеристики своїх персонажів, створює відповідну психологічну атмосферу, потрібне емоційне звучання тексту, увиразнює ті чи інші характеристики героїв. Емоційно-експресивна лексика сприяє максимальному втіленню авторських ідей, вибудовує моделі поведінки своїх героїв, розгортає сюжет, передає особливості взаємовідносин між героями. Правильний вибір емоційно-експресивних лексем сприяє максимальному впливові на читача. Емоційно-експресивна лексика постає інструментом впливу на читача, продукує в його уяві

ефект присутності, читач стає співучасником подій та емоцій, які проживають герої.

2.2. Лексика з емоційно-експресивною семантикою, що реалізується в певному контексті

Твори для дітей – це особливий пласт літературних творів, які написані чи адаптовані для дітей, з метою апеляції до їхньої дитячої уваги, викликання в них певних емоцій та почуттів, впливу на дитячі пізнавальні здібності, розвитку дитячих читацьких смаків і вподобань, розважання дитини. Дитяча література характеризується своїми іманентними особливостями, які відповідають рівню знань, життєвому досвіду, психологічному розвитку дитини, орієнтацією на певне тематичне коло, жанрові характеристики, поліграфічне оформлення. Літературознавці кваліфікують твори для дітей як самобутній та самодостатній літературний феномен, оскільки такі твори характеризуються специфічним комунікативним кодом. Специфіка творів для дітей зумовлюється віковими характеристиками читачів, оскільки кожен такий твір написаний з врахуванням категорії реципієнтів певних вікових груп, адресується дітям конкретного віку. Сприйняття дитиною твору, залежить від її розумового розвитку, природніх здібностей, навиків і культури читання тощо [27, с. 6-7].

Твори для дітей виконують важливі функції, до яких належить виховання кращих моральних якостей дитини, сприяння формуванню цілісної всебічно розвиненої особистості, привернення уваги юного читача до книги. Дитяча література допомагає читачеві краще розуміти себе, вчить висловлювати свої думки й почуття, долати невпевненість у собі. Також твори для дітей виконують естетичні функції, тобто сприяють формуванню естетичних читацьких смаків та вподобань дитини. Щоб твори для дітей задовольняли такі високі потреби, письменник повинен максимально відповідально підійти до підбору арсеналу вербальних засобів впливу на особливого читача. Потужним інструментом впливу на юного реципієнта є лексика з емоційно-експресивною семантикою,

яка реалізується в певному контексті. Унікальність контекстуальної емоційно-експресивної лексики полягає в тому, що вона демонструє невичерпні здатності та художній потенціал українського слова, красу та багатство мови, виховує мовні смаки.

Для реалізації в словах емоційно-експресивної семантики в умовах певного контекстуального оточення Євген Гуцало вдається до використання різних фігур мови, шарів лексики, фразеологізмів, словотворчих засобів. Лексика, яка у своєму первинному значенні не містить емоційно-експресивної семантики, а набуває її в межах певного контексту, продукується Євгеном Гуцалом різними способами, серед яких:

1. Словотвірні способи продукування емоційно-експресивних сем у ядрі слів, що у своєму первинному значенні таких сем не містять. До словотвірних засобів належать:

- суфікси зі зменшено-пестливим значенням (демінітиви). Емоційно-експресивна лексика із суфіксами зі зменшено пестливим значенням функціонує вже в самих назвах творів: «Зелене **листячко** з вирію», «**Дениско**». Зменшено-пестлива лексика вживається з метою надання мовленню літературного твору відповідного колориту, сприяє максимальному відтворенню автором специфіки живого розмовного мовлення, створенню відповідної щирої та емоційної атмосфери, передачі найтонших порухів душі. У творах Євгена Гуцала для дітей фіксуємо чимало випадків вживання емоційно-експресивної лексики з суфіксами-демінітивами: ***Василько** швидко вдягнувся, взув теплі валянки й гайда за поріг: цікаво, як сідає мороз?* (3, с. 3); *Та це ж вони викльовують **насінячко**, бо голодні!* (3, с. 4); *А мороз, видно, й справді сідає. Сідає інієм на кожній гілочці і **бадилинці**, сивими візерунками на шибках по хатах* (3, с. 4); *Ось забута **капустина** ледь-ледь виглядає з-під снігу, то Василько потоптався довкола неї. Далі руками розгріб качан, за ним другий. Це ж і зайці забігають із поля в село, щоб десь **бурячок** чи **морквинку** знайти. Не обминайте Васильків город, знайдете поживу тут для себе, а **стовбуриці** молодих **яблуньок** та **вишеньок** не обгризайте, бо ж дерево живе, замерзнути може* (3, с. 4); *Взяв Андрійко одуда*

— *й погляду відірвати від нього не може. Височенький чубчик на голові в одуда настовбурчився, і видно, сердиться птах* (3, с. 7); *Узяв хлопець обома руками одуда й навіть почув, як через пір'ячко б'ється пташине серце* (3, с. 9); *Ану, – звернувся до Андрійка, – потримай, ранку йому присиплемо порошком* (3, с. 9); *Й ти, Іванку, навідався, не забув стару бабу? Скажи своїй матері за молоко спасибі, ситне молоко у вашої Лиски, спарила зранку, випила – й не хрипить у грудях, як молода стала... О, й ти, Яринко, тут?* (4, с. 230); *А це на вільсі й на березі посідали зграйками соковиті, різьблені листочки, навіть спершу не листочки, а якісь наївні натяки на них, лише обіцянка...* (3, с. 16); *Гніденький заброда стояв на місці* (1, с. 61); *Це був худорлявий, довгоногий хлопчина* (1, с. 349). Унікальним індивідуально-авторським прийомом Євгена Гуцала є лексеми з первинною негативною емоційно-експресивною семантикою, які доповнюються суфіксами зі зменшено-пестливим значенням. Таке слововживання творить особливе емоційно-експресивне забарвлення висловлювання, вживається для передачі чогось позитивного у добродушному тоні: *Горенько, й треба ж – гарбуз на стежці вилігся, не пускає з городу на обійстя, а переступити не переступлю, треба поза вишнею обходити...* (4, с. 230);

- суфікси зі збільшено-згрубленим значенням (аугментативи). Варто зауважити, що така лексика зі зменшено пестливими суфіксами превалює над лексемами з суфіксами згрублості, яких фіксуємо у творах Євгена Гуцала для дітей значно менше: *А коли на двох вербових гілляках розіп'яв свого плаща, то вже й перестав думати про те, що намокну* (4, с. 348); *Домовик наш ледацюгою став, бо за корову не дбає – от і здулась* (1, с. 6); *Почався він удень, і заєць уважно стежив, як безперервно, з лагідною впертістю летять і летять білі мухи, як опускаються на його шерсть, на бурячище, подзьобане ямками, на борозни поблизу, як поступово далина затягується світлим більмом, як земля оновлюється й по-святковому легшає, як поступово зникає відчуття відстані* (4, с. 122); *Розхристаний, у широчезних штанях, з рішучим виразом на смаглому, татаркуватому обличчі, мій пробуджував страх* (4, с. 101); *Під*

житло дали хату поблизу школи – в цій хаті раніше жили **старезні** дід і баба, які повмирали майже одночасно, от хата якийсь час і стояла пустою (4, с. 240); Дениско звівся в ліжку, щоб покликати батька, і, глянувши собі в ноги, нічого не міг утямити: там щось ворушилося живе, патлате й **величезне**, якась химера, якась потвора (4, с. 287); Домовик наш **ледацюгою** став, бо за корову не дбає – от і здулась (1, с. 6).

Цікавим стилістичним прийомом, що вважаємо виразником ідіолекту Євгена Гуцала, є стик в одному реченні лексем з суфіксами-демінітивами та суфіксами-аугментативами: *Складаю **гілляки** на воза, аж дивлюся – **молоденький** одуд!* (3, с. 8); *І він пригадав **старезного** діда з лісового **хутіря*** (4, с. 58).

Автор майстерно komponує свої речення різними способами емоційно-експресивного увиразнення мови, скажімо, шляхом поєднання зменшено-пестливих слів, метафор та порівнянь, що сприяє майстерному описові персонажа та продукування в уяві читача відповідних емоцій: ***Чорненькі, мов тернинки, оченята одудові гостро блищали, він сидів непорушно, мовби зачарований Андрійковим голосом*** (3, с. 10); ***Балочка** зосталась позаду, й **душа Денискова** наче з **страшного** полону **благополучно** вибралась* (1, с. 15).

Фіксуємо у дитячій прозі письменника повтори зменшено-пестливих слів: *Дениско йде за **городи**, а потім **балочкою, балочкою, балочкою**, беручи **праворуч**, **виходить до гайка*** (1, с. 56).

За допомогою лексем з суфіксами-демінітивами та суфіксами-аугментативами автор виражає своє прихильне / неприхильне ставлення до когось / чогось, відтворює емоційно-психологічний стан героїв, описує характери своїх героїв, взаємовідносини між ними, максимально реалістично моделює певні ситуації. Лексеми зі збільшено-згрубілими суфіксами вживаються для опису персонажів поважного віку, незвичайних габаритів, або ж носіїв негативних ознак.

2. Продуктивним засобом творення контекстуальної емоційності та експресивності лексем є вживання порівнянь. Порівняннями називають словесні

вирази, в яких уявлення про зображувані предмети конкретизуються, шляхом зіставлення цих предметів з іншими предметами, такими, що містять у собі необхідні для конкретизації уявлення ознаки в більш концентрованому вигляді. Євген Гуцало послуговується порівняннями в тому випадку, щоб описати, пояснити предмети, явища, реалії через зіставлення їх з іншими, тими, у яких потрібні автору властивості, особливості, ознаки виражаються ефектніше, виразніше, доступніше. Порівняння допомагають письменникові увиразнити, акцентувати характеристики своїх персонажів. Порівняння вважаємо облюбованим засобом продукування емоційно-експресивного потенціалу лексем, про що свідчить частотність його вживання. Варто зауважити, що Євген Гуцало постає справжнім майстром порівнянь, підбираючи найнеочікуваніші зіставлення: *Гілля молодої вишні рясно обнизали снігурі, наче то вишня взимку зацвіла жаристими квітками* (3, с. 3); *Вдарив дятел міцним дзьобом по сухій яворовій гілці, і той перестук повис у повітрі, наче довгий, лункий разок намиста* (3, с. 4); *Ясним зеленим пухом вкрилось вербове гілля, й гілочки полагіднішали й подобрішали, немов тихенько радіють, немов по-своєму всміхаються. Кожна верба – мов зелена хмара пуху, яку тримає вкупі якась дивовижна сила; ось-ось він розлетиться, вже й почав падати по пушинці-другій* (3, с. 26); *Лука в новенькому картузі з блискучим козирком, вуста міцно стулив, аж повиступали жовна, а руки лежать на колінах, наче неживі* (4, с. 219); *Обидва плечисті, обидва з широкими, лагідними лицями, і схожі один на одного так, як маленький гриб-підберезник схожий на свого більшого сусіда* (4, с. 153); *Усе нижче осідав у воду, і роги похилитувались над крижаним місивом, як незвичайний кущик* (4, с. 154); *Сонце світило з прибляклого, наче вкритого дрібнесеньким інеєм, неба; висока неходжена трава, що сягала за коліна, пахла осінню; і коли долинав подмух вітру, то здавалось, наче дихають вам в обличчя далекі сніги, які невдовзі встелять землю, мовби то сама зима дихає...* (4, с. 109); *Самотній Шило стоїть на вигоні, над кострицею його волосся пролетіла ластівка, мовби хотіла звити кубельце в ячмінних патлах* (4, с. 375).

3. Емоційні синоніми до стилістично нейтральних слів. Репрезентантами стилістично забарвленої лексики є слова, що сприймаються беземоційно, їх називають експресивно нейтральною лексикою. До такої лексики належать слова, які вживаються для позначення різних абстрактних понять, а також терміни, історизми. Емоційно та експресивно нейтральна лексика у художніх творах замінюється часто емоційно-експресивними синонімами, які несуть у своїй семантиці позитивні чи негативні значеннєві компоненти. У прозових творах Євгена Гуцала для дітей фіксуємо емоційно-експресивні синоніми лексем, що вживаються на позначення:

- руху, дій: *Коли сани бігли хутчіш, то село й зовсім **шпарко** летіло, а як повільніше котилися сани, то й село було не таке спритне в своєму льоті* (1, с. 71) (шпарко – прислівник, синонім до прикметника шпаркий, тобто той, який відбувається з великою швидкістю (про рух, дію і т. ін.) [54, с. 516]); *Бо вони **прокапаріли** вже чимало, а хоч би тобі оденький поплавець здригнувся* (1, с. 42) (капарити – те саме, що бідувати, у контексті – сидіти непорушно, відмучитися [50, с. 92]); *Дениско йде **поволеньки**, ворушить ногами **листя**, а воно шарудить то скрадливо, то голосніше, а то раптом так розначливо **зашеберхає**, наче Дениска хоче налякати* (1, с. 57) (шеберхнути – злегка зашарудіти, зашелестіти [54, с. 434]; поволеньки – те саме, що поволі [54, с. 690]); – *Й що тебе тягне туди? **Капарів** би вдома, а то **вієшся** під три вітри...* (1, с. 21) (віятися – іти, бігти куди-небудь без діла; блукати, волочитися [49, с. 694]); – *Пий удома, коли вже такий п'яниця, тільки по компаніях не **шляйся**, бо геть зіп'єшся, ні на що не схожий будеш* (1, с. 7) (шлятися – Ходити туди-сюди, з місця на місце (перев. без мети, без діла) [54, с. 493]); *Проте Юркові набридло, щоб за ним цілісінький день тінню **волочилось** оце дівчисько – і він сів на велосипед та й утік до хлопців будеш* (4, с. 177) (волочитися – вештатися без діла; тинятися [49, с. 734]); *А Дениско **вайлуватою** ходюю, щоб на нього й уваги не звертали, подався до гіллястого будяка* (4, с. 278) (вайлуватий – незграбний, неповороткий, повільний у рухах [49, с. 282]);

- розмови, міркування: – *Ти бач, – узявся **роздебендювати** дядько Павло, оглядаючи вудку – це ж воно, **сатана**, поводило-поводило мою снасть, а потім відчетилось – та й привіт!* (1, с. 48) (роздебендювати – знічев'я розмовляти, вести балачки [53, с. 663]); *А коли й **заїкався** хто – підходив Грицько й наказував прикусити язика, бо, мовляв, учитись треба, а не **базікати** казна-що* (4, с. 244) (базікати – говорити багато, беззмістовно, про щось неістотне, не варте уваги [49, с. 89]);
- географічних локацій, об'єктів: *А чому б їм тут не водитись? Озеро це не зовсім і озеро, з нього веде риштак до ставу, по тому **риштаку** вони й запливають* (1, с. 45) (риштак – Жолоб, канава для стікання води [53, с. 546]);
- зовнішніх характеристик персонажів: *Йшла додому, а по дорозі за нею ув'язався собака, кудлатий, на **цибатих** ногах, а морда в нього довга, ніби в шуки* (2, с. 16) (цибатий – з довгими тонкими ногами [53, с. 205]);
- позитивних чи негативних якостей персонажів: *І таємниця тоді ніяка вже не таємниця, а ти ніякий не друг своїм друзям, а **плетун, базіка*** (4, с. 135) (плетун – те саме, що пліткар [52, с. 579]; базіка – той, хто любить багато говорити, базікати [49, с. 88]); ***Бовдур бовдуром**, хоч би блимнула, а то й не скліпне* (4, с. 95) (бовдур – про грубу, нерозумну людину; дурень, недотепа, йолоп, гевал [49, с. 206]);
- назв об'єктів: *Лишень де-не-де сотаються річечки голубого диму з **бовдурів**, і то не вгору, ніби бояться, а понад землю стеляться* (4, с. 180) (бовдур – димар (у хаті, на хаті) [49, с. 206]);
- психологічні стани людини: – *Скоро вже вдома будемо, не **рюмсай**...* (4, с. 292) (рюмсати – те саме, що рюмати, тобто плакати [53, с. 919]); – *Я йому батько чи не батько?! – **репетував** Дардище старший* (4, с. 246) (репетувати – говорити з ким-небудь підвищеним тоном, роздратовано; кричати, галасувати [53, с. 509]); *За нею з **лементом** гасає пастух, він то виборсується з-поміж жита, то потопає в ньому, спливають то картуз, то голі плечі* (4, с. 203) (лемент – іменник від дієслова лементувати, тобто зчиняти гамір, галасуючи разом (про людей) [50, с. 475]); *Зрештою, **оговтавшись**, Танас підтягнувся*

вгору і знесило звалився в човен – теплий, пропахлий нафитою смолою та рибою (4, с. 165) (оговтатися – повертатися до нормального стану; врівноважуватися [51, с. 618]).

4. Потужним емоційно-експресивним потенціалом у прозових творах Євгена Гуцала для дітей насичені фразеологізми. Письменник часто вдається до трансформації фразеологізмів, тобто видозміни їхньої семантичної монолітності, з метою, так званого, оживлення слів, які є складниками ідіоми, та надання їм статусу самостійних одиниць. Фразеологізми є інструментом створення яскравої експресивності мовлення, посилення естетичного звучання художнього твору. У прозових творах Євгена Гуцала для дітей фіксуємо низку фразеологізмів, насажених емоційно-експресивною семантикою: *А коли й заїкався хто – підходив Грицько й наказував **прикусити язика**, бо, мовляв, учитись треба, а не базікати казна-що* (4, с. 244) (прикусити язика – утриматися від висловлювань, замовкнути [55, с. 563]); *Вкладайся спати, прокинешся – як **писанка станеш**, а то й лиця на тобі не видно* (4, с. 306) (як писанка – гарний на вроду, дуже вродливий [55, с. 502], лиця не видно – хто-небудь змінюється на виду, стає дуже блідим від раптового сильного хвилювання, приступу хвороби і т. ін. [55, с. 430]); *Вас уже **ніяка нечиста сила не візьме**, бо ви старі, з вас **порохно сиплеться**, а Наталки однаково вдома не застанете, бо пішла кудись, здається, покотилася в білому»* (4, с. 221) (порохно сиплеться – хтось дуже старий, уживається для підсилення зазначеного слова, дуже, зовсім [55, с. 546]); *Бач, і очі поблискують так, наче в справжньої Наталки, але він, Михалко, не піддається, бо коли піддається, воно кинеється на шию, а потім вози його, **поки ноги простягнеш!** – Чи ти, Михалку, **чемериці об'ївся**, чи тобі мати **замок на губи почепила** той, що на комору вішає?* (4, с. 220) (простягнути ноги (те саме, що відкинути ноги) – померти, загинути в зневажливому тоні [55, с. 101]; замок на губи почепити (те саме, що набрати води в рот) – уперто мовчати, нічого не говорити [55, с. 414]; чемериці об'ївся (те саме, що блекоти об'ївся) – хто-небудь безглуздо поводить себе, хтось нерозумний, говорить і висловлюється так, що не можна зрозуміти, нерозбірливо [55, с. 449]); *Ото **зціп зуби й мовчи*** (4, с. 220)

(зціпивши зуби – стримуючи всі свої побажання, почуття, напруживши всі сили [55, с. 274]); – *Допекло, як мертвому припарка* (4, с. 217) (як мертвому припарка (те саме, що як мертвому кадило) – уживається для вираження повного змісту слова, зовсім не [55, с. 284]); *Було не лоша, а кара божа...* (1, с. 96) (кара божа – уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь або здивування [55, с. 287]); *Око те в нього було велике й червонясте, сумне, дивилось воно зовсім по-людському, й під тим протяжним та важким поглядом Денискові ставало не по собі* (1, с. 92) (ставало не по собі – кому-небудь незручно, ніяково або неприємно [55, с. 275]); *Павло тримає в голові сто міхів гречаної вовни, та й ті неповні* (1, с. 46) (сто міхів гречаної вовни, та й ті неповні (те саме, що три мішка гречаної вовни і всі неповні) – багато зайвого, несерйозного, несуттєвого, небилиці [55, с. 398]); – *Й що тебе тягне туди? Капарів би вдома, а то вієшся під три вітри...* (1, с. 21) (під три вітри (те саме, що на всі чотири вітри) – куди завгодно, куди захочеться [55, с. 112]); *Хіба Дениско міг не згодитися, коли оцей Кім йому так подобався, що він із нього й погляду не зводив би?* (1, с. 10) (не зводити погляду – пильно дивитися на кого-, що-небудь, стежити, спостерігати за кимось, чимось [55, с. 260]); *Був би ти винуват – і вигнала б тебе мати під три чорти!* (1, с. 7) (під три чорти – геть, куди завгодно з відтінком грубості [55, с. 771]). Євген Гуцало вводить у контекст своїх творів для дітей індивідуально-авторські фразеологізми, які очевидно формуються під впливом народно-розмовного мовлення: – *Там уже, либонь, у гладущику сметана встоялась. – Масло збилося* (4, с. 223). Фразеологізми «сметана встоялася», «масло збилося» вживаються для характеристики дії, для виконання якої непотрібно багато часу, але виконавець виконує її надзвичайно довго.

5. У переліку стилістичних фігур, що виступають художнім засобом індивідуально-авторського естетичного та емоційного осмислення дійсності, є повтори. Вони формують змістову структуру художнього тексту [46, с. 219]. В Енциклопедії української мови повтор розуміється як мовна фігура, суть якої полягає у дво- чи кількарізному використанні в одних контекстуальних межах у певній послідовності тотожних чи подібних формально й семантично звуків,

слів, їхніх частин, синтаксичних конструкцій, які вживаються компактно чи дистантно, з метою досягнення певного виражального та виражально-зображального ефекту [60, с. 496]. Повтори у творах Євгена Гуцала для дітей сприяють виразності, експресивності, емоційності, зв'язності тексту: *Поволеньки-поволеньки, крутячи на всі боки головою, тремтячи тілом, він таки рушає вперед* (1, с. 13); *Дениско йде за городи, а потім балочкою, балочкою, балочкою, беручи праворуч, виходить до гайка* (1, с. 56).

6. Одним з найпродуктивніших стилістичних способів творення емоційності та експресивності художнього тексту у творах Євгена Гуцала для дітей є метафора. Метафора – це потужний стилістичний засіб творення образності та виразності мовлення. Вона у художньому творі вживається для вираження почуттів, значущих переживань, настроїв персонажів. Для метафори характерна складність семантичної структури, наявність двох змістових планів – прямого й переносного. Прямий план змісту звернений на реальність метафоричного контексту, другий – на реальність досвіду, що зберігається в пам'яті суб'єкта [42, с. 84]. Сутність метафори полягає в тому, що певні слова та словосполучення розкривають сутність одних предметів та явищ через інші за схожістю чи контрастністю [29, с. 444]. У процесі метафоризації слова набувають потужного емоційно-експресивного потенціалу. Метафора у творах Євгена Гуцала для дітей сприяє увиразненню характеристик персонажів, сприяє емоційності та експресивності висловлювання, виступає засобом зосередження читача на прочитаному, служить своєрідним телепортом, який переносить читача у художній світ. Також метафора наділена етичними та естетичними функціями. У творах Євгена Гуцала для дітей фіксуємо безліч філігранних та вишуканих авторських метафор: *Сонце дивилося на місто радісно й доброзичливо, широко всміхаючись* (4, с. 292); *В дзеркало ріки дивилось і не могло надивитись на себе небо* (4, с. 174); *Ліс на хвилю заслухався, а потім зразу і збайдужів* (4, с. 174); *На тому боці, ген під обрієм, примостилося село, а над ним посотались угору сірими верболозами дими з коминів* (4, с. 152); *Село вже позацвітало вечірніми вогнями, схожими на золотенькі жалибні квітки, й ці*

квітки проскакували мимо Дениска, то по одній, то цілими букетами, ось майнула остання квіточка на чіємусь подвір'ї – й вони вже в полі, посеред густо-синьої *темряви*, що розіллалась по білих снігах (1, с. 71); Коли *сани бігли хутчіш*, то село й зовсім шпарко летіло, а як повільніше котилися сани, то й село було не таке спритне в своєму льоті (1, с. 71); Короткий осінній день темнів і супився... (1, с. 68); Й, можливо, *хміль у повітрі бродить*, бо чого б ото раптово завирувала в Дениска кров, *запахіли рум'янцем щоки, затріпотіло серце?* (1, с. 55); А очі наче ще глибше позападали, *виглядають із жовтих провалів метушливими ховрашками* (1, с. 19); Але як ти зупинишся, коли *поле само біжить* тобі назустріч, *кожна квітка біжить, кожен будяк*, а вже он і бабине село *замріло* на горбку, й *горбок* той швиденько *взявся бігти* назустріч Денискові, й на ньому виростили *тополі, верби, хати білі*... (1, с. 16); Ясним зеленим пухом вкрилось *вербове гілля*, й *гілочки полагіднішали й подобрішали, немов тихенько радіють, немов по-своєму всміхаються* (3, с. 25-26).

7. Серед засобів, які сприяють реалізації в контексті твору словами емоційно-експресивного потенціалу, вагоме місце займають епітети, які дефініюються як тропи поетичного мовлення, що призначені для підкреслення характерних рис, визначальних якостей певного предмету чи явища, і, потрапивши в нове семантичне поле, збагачувати це поле новим емоційним чи смисловим нюансом [29, с. 238]. У творах Євгена Гуцала для дітей епітети сприяють образності висловленого, засобами емоційно-експресивних характеристик персонажів, виразності мови: *Та й хіба не подружишся, коли одуд такий славний!* (3, с. 9); *Хлопець, як завжди, читав уголос, і вірна птаха пильно слухала* (3, с. 11); *Чорненькі тернинки його очей світилися гострим смутком* (3, с. 14); *...А зима наспіла з морозами та завірюхами, холодна й сувора* (3, с. 14); *Стоять похмурі дуби, чорні, зосереджені, зодягнуті в свої минулорічні шати* (3, с. 26); *Стоїть, радісна, стоїть, усміхнена, щодень цвіт на ній дужче розпускається, вже вона така пухнаста, така нарядна, вродлива!* (3, с. 26); – *Так от, лежу я собі недавнечко, від сонця сховався, бо припікає, кляте* (1, с. 48); – *Глибокі його очі стали наче ще глибші, обличчя поблискувало міддю* (1,

с. 50); *Гарній дівчині було душно, і вона почала розв'язувати хустину, аж доки вугільні коси розсипалися по плечах* (4, с. 293).

8. Носіями потужного емоційно-експресивного потенціалу у творах Євгена Гуцала для дітей виступають вигуки: – **Ура!** – *закричав Дениско, – Вони зостаються! Батько теж кричав «ура!»*, навіть картуза свого підкинув угору (4, с. 309); **Йй-богу**, *це до нашого домовика внадилась відьма якась, коверзує в димарі* (1, с. 7).

Майстерність Євгена Гуцала проявляється в тому, що він вдається у своїх художніх текстах до нанизування, синтезування засобів контекстуальної реалізації емоційно-експресивного потенціалу слів. Так, у прозових творах письменника для дітей, фіксуємо поєднання:

- повторів і порівнянь: *Од того молока Танасьчиного в роті стає солодко-солодко, і на душі теж солодко, а очі злипаються, ніби вишневим глеєм змащені...* (4, с. 224);

- повторів та епітетів: *Він навмисне робить свій голос благальним-благальним, щоб розжалобити матір, а вона – й не подивиться; вуста – зледве ворущаються, погляд – скляний, маревцем повитий* (4, с. 220);

- епітетів і порівнянь: *Тільки ріка ця безгомінна, пливеш нею, а хвиля не сплесне; твої руки та ноги огортає густе повітря, і ти ковтаєш його, а то цідиш крізь зуби, немов колючу од холоду воду...* (4, с. 219); *Ліс де ще чорніє, голий, де вже зазеленів, а груші, молоком облиті, немов з'явилися першими на радість і деревам, і птахам, і погожому дню, й людині, яка не може не зачудуватись* (3, с. 27);

- метафор та порівнянь: *Лука в новенькому картузі з блискучим козирком, вуста міцно стулив, аж повиступали жовна, а руки лежать на колінах, наче неживі* (4, с. 219); *Вудочка, як великий промінь, лежала на його плечі, вудочка обіцяла такі радощі, що в передчутті їх Юркові хотілося не йти, а бігти, не мовчати, а співати* (4, с. 174); *Піч дихає згорілим картоплинням, зрідка соняшник там стріляє, як із рушниці, блищить золоте тепло – ото сиди в*

хаті, не виглядай надвір (1, с. 55); *Першої зелені хлюпнуло – усміхнулись юною травичкою луги, наче ніжним димком узялись* (3, с. 25);

- епітетів і метафор: *Схоже відчуття уже приходило до нього – саме тоді, коли восени, в чорному бору, що стогнав од вітру, його почала переслідувати вовча згряя* (4, с. 153); *І спершу їх мало, вони не вкривають усього гілля, дерево ще не ховається в ньому, воно ще відкрите й наче незахищене, та все ж таки помітно повродливішало, добре так і надійно заясніло в тому кволу листі* (3, с. 26); *А це на вільсі й на березі посідали зграйками соковиті, різьблені листочки, навіть спершу не листочки, а якісь наївні натяки на них, лише обіцянка...* (3, с. 26);

- вигуків і порівнянь: *О господи, що тепер із цих дітей повиростає, коли вони нічого не бояться, коли вони віють по світу, як насіння*(1, с. 16);

- метафор, порівнянь та епітетів: *Уночі снилось, що одуд літає поміж весняних дерев і світло від нього йде таке, як од жар-птиці, й видно довкола кожну травиночку, кожен листочок* (3, с. 22); *Вдарив дятел міцним дзьобом по сухій яворовій гілці, і той перестук повис у повітрі, наче довгий, лункий разок намиста* (3, с. 4); *Дим із комина сусідньої хати вчора ввечері вився догори сивим тоненьким ручаєм, а сьогодні опустився донизу й слався, тремтів над землею, немов м'яка борода* (3, с. 3);

- повторів та епітетів: *Хай летить собі, п'є-впивається цілющим промінням, здоровшає, а крило в нього давно загоїлось листочок* (3, с. 20);

- епітетів, метафор, порівнянь та слів зі зменшено-пестливою семантикою: *А мороз, видно, й справді сідає. Сідає інієм на кожній гілочці і бадиллиці, сивими візерунками на шибках по хатах. Сідає на пухнастий сніг і сердито так посварюється під валянками Василька, що йде на город* (3, с. 4).

Як бачимо, Євген Гуцало у прозових творах для дітей широко послуговується емоційно-експресивною словами, які у своєму первинному значенні не містять емоційно-експресивних сем, але реалізують їх у певному контекстуальному оточенні. Емоційно-експресивний потенціал стилістично нейтральних слів реалізується, шляхом порівнянь, метафор, епітетів, повторів.

Також потужним емоційно-експресивним потенціалом володіють фразеологізми, стилістичні емоційно та експресивно забарвлені синоніми нейтральних слів, вигуки, слова зі зменшено-пестливим та збільшено-згрубілим значенням.

2.3. Оказіональна емоційно-експресивна лексика у творах для дітей Євгена Гуцала

Оказіональна емоційно-експресивна лексика у творах Євгена Гуцала для дітей представлена словами, які в контексті його творів реалізують значення, що не закріплені в жодних словниках та не репрезентуються лексико-семантичними варіантами. Така група лексики є виразником образно-асоціативної семантики, яка реалізується лише в конкретному контекстуальному оточенні, і є транслятором індивідуально-авторського бачення світу, суб'єктивного відтворення автором тих чи інших явищ, що постає на основі бачення письменника, його оцінки й відтворення картини світу. Така емоційно-експресивна лексика кваліфікується як адгерентна. На наш погляд, найдоречнішими репрезентантами адгерентної емоційно-експресивної лексики є символи, в тому числі індивідуально-авторські, які реалізують свій семантичний потенціал в лише в конкретних контекстуальних умовах, їхні значення не зафіксовані в словниках, на відміну від символів загальнонаціональних, культурних, архетипних, релігійних, міфологічних та ін.

У цьому контексті доречно згадати міркування генія української літератури Івана Франка, який вважав, що символи – це не тропи, не чітко визначені образні засоби, а конкретні образи, художні деталі, або навіть пейзажі, які втілюють певну ідею, викликають ілюзію смислів, і пов'язуються з певними асоціаціями, теж вираженими в тексті твору [47, с. 213]. На думку Івана Франка, персонажі твору не повинні бути мертвими схемами, а живими повнокровними людьми, для яких характерна гра почуттів, настроїв, з їхніми способами вислову, думаннями, яке повне скоків і непослідовностей, з раптовими вибухами почуттів, вираження яких має безліч індивідуальних відтінків, що залежать від

виховання, характеру, темпераменту, хвилевого настрою, суспільного становища та психічного стану [62, с. 116-190].

Український дослідник В. В. Жайворонок трактує символи як умовне позначення предметів, понять, явищ, на продукування яких впливає оточення. Символи – це художні образи, які умовно відбивають які-небудь думки, ідеї, почуття тощо. Етнограф кваліфікує символи як особливого роду уяву, яка завжди конкретно взята із зовнішнього світу [24, с. 537].

У прозових творах Євгена Гуцала для дітей фіксуємо низку символів різних видів. Автор майстерно трансформує семантичну структуру символів, додаючи до їхньої первинної семантики (релігійної, міфологічної, архетипної, загальнонаціональної) індивідуально-авторські семантичні компоненти значень. Найчастотнішими символами у прозових творах письменника є власне індивідуально-авторські, тобто йдеться про лексеми, які реалізують несподівані символічні компоненти значень, що не фіксуються жодними словниками, і простежуються лише в певному контексті. Скажімо, у творі письменника «» фіксуємо символ стара гілляка, у семантичному ядрі якої відчитуємо семи «невмирущість», «боротьба», «жага до життя»: *Лось знав, що то тріщить стара гілляка на дубі, всохла, коцава; їй давно вже б треба впасти, а вона не падала, з дивною впертістю тримаючись за стовбур* (4, с. 151). Автор цікаво та майстерно реалізує емоційно-експресивний потенціал лексеми гілляка на основі контрастності: символ гілляка контекстуально оточений епітетом стара, тобто в уяві найперше постає образ струхлявілої гілки, з облупленою корою, але подальше розгортання семантики символу, та поміщення її в контекст з лексемами «вперто тримаючись за стовбур» формує кардинально інші уявлення. Стара гілляка, як першообраз чогось мертвого, такого, що вже віджило, постає символом життя, нездоланності та нескореності.

Полісемантичним символом у вже згаданому творі «Лось» постає ріка. Варто зауважити, що лексема ріка зафіксована як символ у словниках. Скажімо, Енциклопедичному словнику символів культури України ріка трактується як символ божества, початку й закінчення життя, плодючості, вічного часоплину,

перешкод, небезпек, потопу, жаху, входу в потойбіччя, могутнього богатира-захисника, Ісуса Христа, Батьківщини, дитинства, мовлення, космічних вод. Ріка – це один з найпоширеніших символів світової міфологічної системи. Мотиви входу в річку символізували початок якоїсь дуже важливої, героїчної справи, а переправи – завершення подвигу, набуття нового життя, соціального статусу. Ріка як символ часто побутує у фольклорі (молочні ріки, ріка з кисельними берегами, річка з меду, вина, пива). Частим у фольклорі є образ кривавої ріки, що символізує жорстоку, смертельну битву. У літературних творах ріка часто постає символом Батьківщини, босоногого дитинства [18, с. 688-689]. Як бачимо, ріка презентується дослідниками-символістами як багатогранний полісемантичний символ. Переконані, що Євген Гуцало був досліджував питання символіки ріки. Основою для таких міркувань вважаємо те, що символ ріка у творі письменника постає носієм, як і зафіксованих словниками символічних сем, так і оказіональних, індивідуально-авторських, які відчитуємо в контексті. Ріка у Євгена Гуцала постає символом непереборної сили, життя й смерті водночас, невблаганності, вічного неспокою, швидкості, небезпеки, що чигає на кожного, хто до неї наближається, підступності, приреченості: *Вгадувалась причаєна глибина річки, її течія, що не вгамовується й під кригою* (4, с. 152); *Річкова течія була на вид не така страшна, як вовки, мчала не так швидко, не обпалювала його своїм смертельним диханням, але течія була така ж сама невблаганна, і чим більшу розбивав ополонку, тим швидше вона могла затягти під лід* (4, с. 153).

У творах Євгена Гуцала для дітей функціонують міфологічні та демонологічні символи, що трансформовані письменником, з врахуванням вікових особливостей читачів, та наснажені відповідними семами. Репрезентантом такої символіки постає символ відьми. Відьма – яскрава представниця української демонології, яка символізує абстрактне зло, смертоносну виразку, або навіть смерть. Опис та характеристика відьом яскраво представлені в українській етнографічній літературі. Первинна семантика слова відьма – та, що все знає, вторинна – ворожка, сварлива, зла жінка. У народній

уяві відьма може превтілюватися в будь-кого. Відьмарство дається відьмі від природи, або ж вона отримує його як подарунок від чортів, взамін за власну душу. У сучасному світі відьма є символом недоброї сварливої жінки, або ж людини, яка багато знає і може впливати на розвиток подій [18, с. 208-209]. У творах Євгена Гуцала для дітей відьма постає символом злої та страшної істоти, якою лякають людей. Поряд з тим, у відьом вірять і дорослі, та вважають, що вони постійно живуть поруч зі звичайними людьми, і навіть є своєрідні ознаки присутності відьми (скажімо, завивання вітру в комині трактується як завивання відьми): *Прислухався, як у димарі тонесенько висвистує чи то вітер, чи то відьма од радості завиває* (1, с. 7); *Проте відьма й далі тужила в димарі. Може, скликала з темної ночі всіх своїх подруг? Може, кликала і не могла докликатися домовика із штандарів? Голос її то затихав, наче його видувало вітром із комина, то шарудів, наче щось перегортало суху соломку, а то журливо сотався й сотався, що Дениско катуляв пальцями вуха. Він часто подумки просив, аби відьма йшла з їхньої хати й дала йому трохи поспати, бо так він геть із сили виб'ється. Вона ж, либонь, внадилася до них норавлива, бо так ні разу й не послухала* (1, с. 8).

Ще одним представником міфологічного та демонічного світу у прозових творах письменника для дітей є домовик. Укладачі Енциклопедичного словника символів культури України вважають домовика хатнім божеством, що опікується життям родини, яка живе в одній хаті. Домовиком у народній уяві поставав найавторитетніший та найпочесніший член родини, який помер. Домовик є позитивним образом, символом добра й хатнього затишку в язичників, богом хатнього вогню й печі. Він не дідько, а добре божество. Ще й до сьогодні є люди, які вважають, що домовик живе на припічку та допомагає людям у веденні домашнього господарства. Під впливом християнства образ домовика трансформувався з позитивного в представника нечистої сили, яка може завдавати шкоди в хаті. Він став символом сімейних розладів, негараздів тощо. Тобто семантика символу домовика в українській міфології та демонології контраверсійна: він одночасно трактується як символ охорони домашнього

вогнища, захисту сім'ї та символ злого духа, насланих на сім'ю нещастя [18, с. 210-211]. У творах Євгена Гуцала для дітей домовик постає символом оберега сім'ї від злих сил, тобто семантика цього символу вибудовується письменником на основі народних вірувань та переконань. Поряд з тим, автор наділяє лексему індивідуально-авторським символічним сенсом, що простежується в контексті. Так, домовик у творі «Дениско» постає символом лінивства, безвідповідальності. Такі символічні нашіарування відчитуємо в тексті, в процесі розгортання сюжету, де домовик, який повинен був оберігати дім від відьми, не виконує свої обов'язки. Поряд з тим зберігається у творі традиційна символіка домовика: він трактується як божество, якого потрібно задобрювати: – *Домовиче, домовиче, я тобі їсти приніс* (1, с. 22); *Домовик наш ледацюгою став, бо за корову не дбає – от і здулась. Вранці Дениско, заглядаючи в штандари, казав: – І хочеться ж тобі, щоб лаяла мати? Га? Будеш волочитись, то ногу десь переб'ють ломакою, а хіба каліка потрібен комусь?* (1, с. 6). Відьма виступає антиподом домовика, оскільки домовик добрий, а відьма – зла: – *Домовиче, домовиче, я тобі їсти приніс. Ось тобі хліб, ось тобі сало, ось тобі цибулина – їж та здоровий будь, нашу хату стережи. А якщо ти справді-таки наш домовик, а якщо ти за нашим хазяйством дивишся, то зроби так, щоб відьма до нас не приходила, і в комині не товклася, бо я ту відьму боюся, а тебе ні, ти добрий* (1, с. 22).

Автор відносить до символів-демонологізмів і нечисту силу, під якою український народ розумів якусь абстракту істоту (відьму, чорта, диявола), що може заподіяти людині зло. Вважалося, що від нечистої сили потрібно чимдуж тікати, бо вона ганяється за людиною, аби залізти на шию. Тоді людина не зможе її скинути, і нечиста сила буде її гонити, поки людина не помре. Нечистою силою, як і відьмою, нерідко лякали людей, хоча дорослі також її боялися. У Євгена Гуцала нечиста сила вживається як номінація якогось великого зла, чогось страшного, небезпечного для людини. Водночас стала сполука нечиста сила вживається автором як засіб надання мовленню емоційності та експресії, створення особливого емоційного звучання тексту, максимально точного відтворення опису переляку персонажа, тобто нечиста сила у творі автора

«Дениско» символізує страх, переляк, небезпеку: – *Чи за тобою нечиста сила гониться, га?* (1, с. 26).

Емоційно-експресивні символи відьма, домовик, нечиста сила вводяться автором у контекст творів для моделювання максимально реалістичної картини народного життя, життя дітей у сім'ї, вірувань людей, особливостей виховання дітей. Завдяки таким символам, читач повністю занурюється в атмосферу твору під час читання, стає співучасником подій, разом з персонажами хвилюється, боїться, тікає тощо.

Цікавим індивідуально-авторським символом Євгена Гуцала є чорний бір, що введений у текст твору «Лось». З контексту стає зрозуміло, що чорний бір символізує небезпеку, страх, погані спогади, ризик, смерть, вмістилище чогось жахливого, особливим засобом увиразнення такої символічної семантики є епітет чорний, що символізує смерть, страх, зло: *Схоже відчуття уже приходило до нього – саме тоді, коли восени, в чорному бору, що стогнав од вітру, його почала переслідувати вовча згряя* (4, с. 153).

Цікавим символом у творі «Зелене листячко з вирію» є символ весняного цвіту груші. Євген Гуцало у цьому творі максимально реалістично змальовує словами картину приходу весни в природі, через вербальне зображення дерев, що поволі вкриваються листям, а також цвітом. Цвіт реалізує у контексті твору символічні теми життя, відродження, переродження, пробудження, щастя, краса, тверда впевненість у тому, що після суворої зими, забуття, смерті, обов'язково знову настане життя, тобто цвіт груші можемо трактувати навіть як символ воскресіння: *Й ще деякі дерева стоять голі, а дика груша на галяві зацвіла! Листя на ній нема, гілля чорне-чорнісіньке, коструbate, а непомітно викинула пуп'янки, й ті пуп'янки якогось гарячого дня дружно спалахнули біло-рожевим цвітом! І скільки ж його на старій та немічній, що очам не віриться. Стоїть, радісна, стоїть, усміхнена, щодень цвіт на ній дужче розпускається, вже вона така пухнаста, така нарядна, вродлива! А за нею, в глибині лісу, ніби ховаючись од сторонніх поглядів, зацвіла ще одна груша, й обидві вони наче переморгуються своїм квітом* (3, с. 27); *Та й сама груша, яка весною зацвіла*

постає символом життя й відродження, що відчитуємо у контекстуальному оточенні лексемами *чорне-чорнісіньке гілля, коструbate, листя нема: Листя на ній нема, гілля чорне-чорнісіньке, коструbate, а непомітно викинула пуп'янки, й ті пуп'янки якогось гарячого дня дружно спалахнули біло-рожевим **цвітом!*** (3, с. 27). Варто зауважити й підбір характеристик цвіту, він біло-рожевий. Білий колір символізує світло, сонце, життя, вічність, святість, радість, святковість, сакральність, красу [18, с. 65]. Символіка рожевого цвіту презентована індивідуально-авторськими семами дівочість, краса, сором'язливість. Саме такою святковою, урочистою, навіть сакральною, у творі Євгена Гуцала постає груша, покрита біло-рожевим цвітом, вона може також символізувати юну дівчину, наречену. Для увиразнення емоційно-експресивної символіки груші в цвіту як символу радості, життя автор зіставляє її з ще чорним лісом, якого весна ще майже не торкнулася, тому він символізує забуття, навіть смерть: *Ліс де ще чорніє, голий, де вже зазеленів, а груші, **молоком облиті**, немов з'явилися першими на радість і деревам, і птахам, і погожому дню, й людині, яка не може не зачудуватись* (3, с. 27).

Подібною символікою відзначається у творі «Зелене листячко з вирію» саме листя, що актуалізує теми відродження, пробудження, життя, краси, радості, які оприявнюються через контраст, у процесі зіставлення з чорним лісом – символом забуття та торішнім листям – символом смерті: *А це на вільсі й на березі посідали зграйками соковиті, різьблені листочки, навіть спершу не листочки, а якісь наївні натяки на них, лише **обіцянка*** (3, с. 26); *І спершу їх мало, вони не вкривають усього гілля, **дерево** ще не ховається в ньому, воно ще відкрите й наче незахищене, та все ж таки помітно **повродливішало**, добре так і надійно заясніло в тому кволому листі* (3, с. 26). Варто звернути увагу у цьому контексті на символіку чорного кольору, що постає носієм символічних сем смерть, забуття.

Життєствердною та життєдайною символікою наснажені й заголовки творів Євгена Гуцала, і назви збірок, скажімо, «**Зелене листячко з вирію**», що також символізує життя, переродження й відродження. Листя уподібнюється до

перелітних птахів, які відлітають у вирій, але весною обов'язково повертаються до рідних домівок.

Символом щастя, свята, радості у творах Євгена Гуцала для дітей виступає ялинка, яка введена в контекст твору «Одуд». Ялинка в народній уяві завжди асоціюється з Новим роком, якимись дивами. У творі «Одуд» ялинка, поряд із традиційними, загальновідомими символічними семами, реалізує значення порятунку, зцілення. Герої твору приносять додому та вбирають прикрасами ялинку, для того, щоб розвеселити та зцілити дику пташку – одуда, яка сумує за волею, але змушена жити в неволі деякий Ялинка – символ щастя, свята, радості: *Під Новий рік батько приніс до хати ялинку і встановив коло вікна. Коли Андрійко з матір'ю прикрашали зелене деревце, одуд то перелітав із кутка в куток, то коло них метушився, ніби хотів допомогти прибирати ялинку* (3, с. 15).

Як бачимо, символи становлять невід'ємний пласт лексики у творах Євгена Гуцала для дітей. Вони вживаються для повноти відтворення зображуваної ситуації, проектування максимально реалістичної атмосфери, сприяють продукуванню в уяві читача ефекту присутності. Символи – це не лише певні коди, що містять емоційно-експресивні, оцінні семантичні компоненти, вони служать своєрідним телепортом, що транспортує читача у створений автором художній світ.

Висновки до другого розділу

Художній текст – це цілісне індивідуально-авторське утворення, що характеризується багаторівневістю та розгалуженістю структури, складною внутрішньою організацією, самобутніми засобами вербального продукування словами національної картини світу. Структурно-семантична організація художнього тексту здавна є в центрі наукових інтересів дослідників, які працюють над з'ясуванням особливостей мовно-образної та символічної його організації, способів актуалізації зображальних та виражальних засобів у тексті, моделювання емотивних та аксіологічних смислових планів. Важливим

компонентом структурно-семантичної організації художнього тексту є емоційно-експресивна лексика, яка виступає стилетвірним елементом художнього твору та характеризується динамічністю, змінністю, відкритістю до поповнення новими лексемами та лексико-семантичними варіантами, відображенням світобачення, світовідчуття й образного мислення письменника. Емоційно-експресивна лексика сприяє якнайповнішому розкриттю тематики й проблематики твору, дотриманню законів обраного письменником жанру. Аналізована лексика є домінантою художнього мовомислення та ідіостилю Євгена Гуцала, особливо у його творах для дітей, де слова з емоційними та експресивними семами сприяють максимальному втіленню ідеї автора, заохочують до читання, позитивно впливають на формування читацьких смаків дитини. Емоційно-експресивна лексика надає творам для дітей ознак ліричності, психологізму, філософічності, медитативності, вишуканої стилістичності, філігранного естетизму, тонкого емоційного та експресивного звучання.

Високою частотністю використання у творах Євгена Гуцала для дітей відзначаються слова з первинною емоційно-експресивною семантикою. Така лексика вживається автором для вираження різноманітних емоцій: цікавості, щастя, радості, веселості, сором'язливості, злості, сердитості, жалю, співчуття, хвилювання, переживання, гніву, обурення, люті, добродушного гніву, страху, вірності, любові, захоплення, здивування, суму, задоволення, втіхи, вдячності, тривожності, спокою, розпачу, довіри, надії, сорому. Також фіксуємо у творах письменника для дітей лексику з первинним емоційно-експресивним значенням, що містить у своїй семантиці оцінні компоненти: позитивні (доброта, добродушність, цінність, цілеспрямованість, щирість, лагідність, ніжність, дружлюбність, краса, привабливість, уважність, хоробрість, мудрість, сміливість, відвага, сила, стриманість, мрійливість) та негативні (осуд, потворність, жах, проблеми, горе, біда, хитрість, гордість, нерозумність, зло, смерть, ризик, небезпека, насмішкватість, глузливість).

Контекстуальне продукування Євгеном Гуцалом емоційно-експресивних компонентів у стилістично нейтральній лексиці здійснюється через

використання словотвірних способів продукування емоційно-експресивних сем (зменшено-пестливі та збільшено-згрублі суфікси), порівнянь, стилістично забарвлених синонімів до нейтральних слів, метафор, фразеологізмів, повторів, епітетів, вигуків. Також автор часто вдається до стику в одному контексті різних засобів творення емоційності та експресивності (наприклад, порівнянь і метафор).

Оказіональна емоційно-експресивна лексика у творах Євгена Гуцала для дітей представлена різноманітними символами (ялинка, стара гілляка, чорний бір, нечиста сила, домовик, відьма, зелене листячко з вирію та ін.), які реалізують у контексті, як традиційні, зафіксовані словниками значення, так і новаторські, індивідуально-авторські семи та сприяють увиразненню мови, створенню особливої емоційно-експресивної атмосфери.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено комплексне дослідження семантико-стилістичних функцій емоційно-експресивної лексики у творах Євгена Гуцала для дітей, з'ясовано місце емоційно-експресивної лексики в лексиконі української мови. Констатовано, що текст художнього твору є цілісною, гармонійною, індивідуально-авторською структурою, яка характеризується своєю архітектонікою, самобутніми засобами вербалізації зовнішньої картини світу, багаторівневістю організації.

1. Структурно-семантичні особливості художніх текстів здавна привертають увагу науковців та актуалізують дослідницькі інтереси. У фокусі наукових зацікавлень – особливості мовно-образної та символічної організації художнього тексту, використання та функціонування в ньому зображально-виражальних засобів, способів виявлення й моделювання емотивно-аксіологічних смислових планів. Лексико-семантичний рівень – це один з найскладніших рівнів тексту. Яскравим репрезентантом та базовим компонентом лексико-семантичного рівня художнього тексту виступає емоційно-експресивна лексика, яка кваліфікується як стилетвірний компонент художнього твору. Для емоційно-експресивної лексики характерна динамічність, відкритість до змін, постійне поповнення її фонду новими лексемами чи лексико-семантичними варіантами. Емоційно-експресивна лексика є виразником світобачення, світовідчуття та образного мислення письменника, інструментом максимального повного розкриття тематики й проблематики твору. Аналізована лексика – домінанта художнього мовомислення Євгена Гуцала, свідченням чого є твори письменника для дітей, у яких слова з емоційно-експресивною семантикою сприяють розкриттю ідейного насаження твору, надають йому психологічного, ліричного, філософічного, медитативного, етичного та естетичного забарвлення, емоційно-експресивного звучання, вишуканої стилістичності. Емоційно-експресивна лексика – це невід'ємний компонент лексичного фонду української мови. Мета вживання

таких слів – вираження ставлення мовця до висловлювання та продукування в уяві читача художнього твору відповідних емоцій, вражень, почуттів, створення образної картини художнього твору. Емоційно-експресивний фонд української мови характеризується багатством та різноманітністю. Елементи емоційно-експресивного мовного фонду вживаються для стилістичного та семантичного маркування мовних одиниць і надання їм статусу носіїв об'єктивного ставлення адресанта до адресата й змісту висловленого. Найпродуктивніше експресивність та емоційність проявляється на мовному та мовленнєвому рівнях, оскільки семантичне наповнення слів виражає почуттєві інтенції мовця, що безпосередньо пов'язані з його суб'єктивним баченням та оцінкою фрагментів мовної картини світу. Емоційно-експресивні слова поєднують у своїй семантиці номінативний та емоційно-експресивний функціонал. Особливість емоційно-експресивних слів полягає в тому, що денотативний компонент у них може знаходитися в ядерній та периферійній позиції.

2. Дослідження цього шару лексики характеризується дискусійністю та суперечливістю поглядів науковців. Емоційно-експресивна лексика трактується дослідниками як слова, семантика яких репрезентується конотативними емоційними, почуттєвими, оцінними семами, які виражають ставлення мовця до висловленої думки та характеризуються експресивним вираженням, що сприяє увиразненню мови та підкресленню конотативних значеннєвих компонентів. Для емоційно-експресивної лексики характерна універсальність використання, тобто вона може вживатися в будь-якому функціональному стилі мовлення, але найповніший свій вияв знаходить в розмовному та художньому стилях. Емоційно-експресивній лексиці нерідко надають статусу своєрідного посередника між реальним світом та внутрішнім світом людини, її почуттєво-емоційною сферою, душевними станами, мовним та мисленнєвим рівнями. Емоційність та експресивність слів зароджується на етапі творення художнього тексту автором, який підбирає арсенал мовних засобів для найповнішого впливу на реципієнта та реалізації поставленої комунікативної мети. У семантиці аналізованих слів синтезуються номінативні й емоційно-експресивні

конотативні компоненти. Емоційно-експресивна лексика розуміється як стилістично забарвлені лексеми, семантика яких представлена гармонійним співіснуванням прямих номінативних та додаткових конотативних значень, що вживаються для позначення почуттів, емоцій, настроїв, виражають експресію. Конотативна семантика емоційно-експресивного слова завжди обростає новими семами, які існують лише в конкретному контекстуальному оточенні та поза ним не реалізуються, оскільки контекст формується на основі образності. Особливість емоційно-експресивної лексики полягає у її семантичній об'ємності, порівняно з стилістично нейтральною, тобто слова, які є носіями емоційних та експресивних значеннєвих компонентів здатні транслювати набагато більше важливої інформації.

3. Класифікація емоційно-експресивної лексики та підбір критеріїв її розмежування – дискусійне й суперечливе питання. Специфіка емоційно-експресивної лексики полягає в тому, що вона функціонує на різних рівнях мовного вияву – фонетичному, словотвірному, лексико-семантичному, морфологічному, синтаксичному, стилістичному. У зв'язку з цим деякі науковці пропонують класифікувати емоційно-експресивну лексику на основі критерію мовних рівнів. Актуальнішим та повнішим є поділ емоційно-експресивної лексики на основі лексико-семантичного критерію, оскільки саме лексико-семантичний вияв емоційно-експресивних слів є найпродуктивнішим. За цим критерієм у складі аналізованої лексики виділяються три різновиди: слова, які містять емоційні, оцінні, почуттєві, настроєві значеннєві компоненти у своїй первинній семантиці; контекстуальні емоційно-експресивні лексеми, які реалізують конотативні значеннєві відтінки лише у певному контексті, що знаходять свій найбільший вияв у художньому та розмовному стилі мовлення; індивідуально-авторські емоційно-експресивні лексеми, тобто ті, які характеризуються оказіональними емоційно-експресивними семами, що реалізуються лише в умовах конкретного контекстуального оточення, та не зафіксовані жодними словниками.

4. У творах для дітей Євгена Гуцала зафіксовано емоційно-експресивну лексику, яка репрезентує три лексико-семантичні групи, та виконує номінативну, номінативно-експресивну, комунікативну функції. Емоційно-експресивна лексика служить найвиразнішим засобом експресивізації та емоційної насиченості творів Євгена Гуцала для дітей, вживається для продукування колориту неофіційності, невимушеності, доброзичливості, інтимності, або ж вияву неприязні, ворожості, сприяє максимально точному відображенню картини позамовної дійсності, ситуацій з життя персонажів, опису героїв, об'єктів, явищ, з метою впливу на читача. Емоційно-експресивна лексика стилістично маркує художній текст, виражає нетривіальний зміст, інтенсифікує виразність висловленого, з оперттям на психічні, соціальні, лінгвістичні чинники. Перспектива її використання полягає в адекватному, оптимальному, цілеспрямованому донесенню до читачів і слухачів змістової, модальної й емоційної сторін повідомлення, впливу мовця на реципієнта.

5. У творах для дітей Євгена Гуцала превалує лексика з первинною емоційно-експресивною семантикою, що вживається для вираження автором різноманітних емоцій, серед яких щастя, радість, веселість, сором'язливість, цікавість, лють, гнів, переживання, жаль, співчуття, хвилювання, обурення, добродушний гнів, страх, вірність, любов, захоплення, здивування, сум, вдячність, тривожність, спокій, розпач, довіра, надія, сором (пощастило, усмішка, радість, гніватися, приємно, розумненький, кмітливий, найкраще, великий, жалю, лячно, страхатися, лихе тощо). До лексики з первинною емоційно-експресивною семантикою відносяться слова, що містять у своєму значенні оцінні семи, позитивні та негативні. Позитивні емоційно-експресивні слова з оцінним значенням вказують на доброту, добродушність, щирість, мудрість, дружелюбність, силу, відвагу, цінність, цілеспрямованість, лагідність, ніжність, красу, привабливість, уважність, стриманість, мрійливість, хоробрість. Негативна емоційно-експресивна семантика лексем транслює осуд, проблеми, горе, брехню, мстивість, заздрість, насмішкуватість, хвальковитість, зло, смерть, потворність, жах, проблеми тощо. Не менш продуктивною у творах Євгена

Гуцала для дітей є лексика, емоційно-експресивна семантика якої реалізується контекстуально, тобто у певному контекстуальному оточенні стилістично-нейтральне слово реалізує емоційно-експресивні значення. Способами й засобами виявами таких значень є введення у контекст твору порівнянь, стилістично забарвлених синонімів до нейтральних слів, метафоризація, використання фразеологізмів, повторів, епітетів, вигуків. Також Євген Гуцало послуговується словотвірними засобами продукування емоційності та експресивізації висловленого, шляхом використання суфіксів зі зменшено-пестливим та збільшено-згрубілим значенням. Для посилення емоційно-експресивного ефекту автор вдається до контекстуального стику метафор, порівнянь, епітетів, повторів, фразеологізмів тощо у межах одного висловлювання. Оказіональна емоційно-експресивна лексика у творах Євгена Гуцала для дітей представлена символами, серед яких, як традиційні загальнонародні (відьма, нечиста сила, домовик, ялинка), так і індивідуально-авторські (чорний бір, стара гілляка, зелене листячко з вирію та ін.). Майстерність Євгена Гуцала полягає у вмінні розширювати традиційне символічне семантичне ядро символу, шляхом нарощення нових символічних сем. Автор вживає емоційно-експресивну лексику з метою увиразнення мови, занурення читача у світ художнього твору, повного та реалістичного відтворення картин позамовної дійсності, характеристик персонажів, втілення ідей, тематики й проблематики твору.

6. Перспектива подальших наукових розвідок полягає у дослідженні потенціалу емоційно-експресивної лексики у великих прозових творах Євгена Гуцала та в його поезії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацій І.С. Краса і сила: Бесіди про мову художнього твору. К., 1983. 93 с.
2. Білоконенко І. С. Емоційно-експресивна лексика у циклі сонетів Едмунда Спенсера «АМОРЕТТИ». *Література в контексті культури*. Вип. 20 (1). Дніпропетровськ, 2010. С. 3-9.
3. Бойко Н. І. Семантична основа лексичної експресивності. *Лінгвостилістичні студії*. Вип. 4. Луцьк, 2016. С. 39-54.
4. Бойко Н. І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові *Мовознавство*. 2002. № 2-3. С. 50-54.
5. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монографія. Ніжин : Вид-во «Аспект-Поліграф», 2005. 552 с.
6. Бойко Н. І., Хомич Т. Л. Конотативна лексична семантика: інтенсивний і параметричний складники : [монографія]. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2011. 167 с.
7. Бровченко Т.О. Інтонаційні засоби мовної експресії. *Мовознавство*. 1989. № 2. С. 50-55.
8. Булаховський Л. Виникнення і розвиток літературних мов. *Мовознавство : наукові записки*. К. : Вид-во АН УРСР, 1947. Т. 4. С. 92-99.
9. Бурячок А. А. Оцінна лексика в українській літературній мові : *Українське усне літературне мовлення*. Київ : Наук. думка, 1967. С. 76-83.
10. Вавринюк Т. І. Емоційно-експресивна лексика в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко). *Філологічні студії*. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2010. Вип. 4. С. 67-73.
11. Васютенко І. О. Мовне вираження концепту серце в поетичній мові Миколи Бажана. *Лінгвістичні дослідження*. 2011. Вип. 31. С. 31-37.

12. Вільчинська Т. П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 1996. 16 с.
13. Власенко В. В. Емоційно-експресивна лексика в поетичному мовленні Василя Симоненка. *ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Вип. 4, 1999. С. 50-53.
14. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. К. : Вища школа, 1985. 360 с.
15. Гнатюк А. Д. Засоби створення та інтенсифікації мовної експресії в газетно-журнальних жанрах. *Мовознавство*. 1984. № 2. С. 62-68.
16. Городенська К. Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника). *Мовознавство*. 1994. № 6. С. 22-28.
17. Гуйванюк Н. В. Лексичні та синтаксичні експресеми як засіб суб'єктивізації висловлення (на матеріалі творів буковинських письменників). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10 «Проблеми граматики і лексикології української мови». Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 7. С. 90-96.
18. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В. М., 2015. 912 с.
19. Єрмоленко С. Я. Експресивність. *Українська мова : Енциклопедія* / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2000. С. 156-157.
20. Єрмоленко С. Я. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. К. : Либідь, 2001. 224 с.
21. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. К. : Наукова думка, 1982. 209 с.

22. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. К. : Наук. думка, 1987. 248 с.
23. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень. *Мовознавство*. 2001. № 5. С.48-63.
24. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
25. Жаркова Л. П. Емоційно-оцінні назви осіб у системі художньо-зображальних засобів мови. *Мовознавство*. 1970. № 2. С. 76-80.
26. Зінчук Р. С., Деркач Л. М. Емоційно забарвлена лексика в романі Володимира Лиса «Століття Якова». *Збірник наукових праць «Нова філологія»*. № 86. Луцьк, 2022. С. 54-60.
27. Качак Т. Б. Література для дітей і дитяче читання у контексті сучасної літературної освіти: збірник науково-методичних статей. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2013. 132 с.
28. Коваленко Б. О. Стилiстично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2003. 21 с.
29. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія /Автор-укладач Юрій Ковалів. Т. 2. К. : Академія, 2007. С. 346.
30. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. К. : Наукова думка, 1978. 260 с.
31. Колесник Г. Мова газети в епоху НТР. *Науково-технічний прогрес і мова*. К. : Наук. думка, 1978. С. 89-93.
32. Кононенко В. І. Рідне слово : підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів. Київ : Богдана, 2001. 303 с.
33. Коробчинська Л. А. Лексика розмовної мови. *Питання мовної культури*. 1968. Вип. 2. С. 3-14
34. Кочерган М. П. Слово і контекст : Лексична сполучуваність і значення слова. Львів : Вища школа, 1980. 183 с.

- 35.Кратасюк Л. М., Сидорчук О. Емоційно-експресивна лексика в творчості В. Даниленка. *Студентські лінгвістичні студії*. Вип. 2. Житомир, 2011. С. 211-217.
- 36.Лемець Л. В. Символи в поезії Івана Франка: лінгвостилістичний аспект : дис. ... канд. філолог. наук :10.02.01. Дрогобич, 2018. 230 с.
- 37.Лиця немає – Фразеологія. URL: <https://goroh.pp.ua/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F/%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8F%20%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%94> (дата звернення: 28.02.2023).
- 38.Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. К. : Вища школа, 2003. 462 с.
39. Мельничук Н. О. Ад'єктивні емосемізми в англомовній картині світу: семантичний і словотвірний аспекти : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.04 Чернівці, 2015. 227 с.
- 40.Мойсієнко А. К. До питання про експресивність. *Стилістика української мови* : зб. наук. пр. К. : Вид-во КДПІ, 1990. С. 25-28.
- 41.Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. О. Є. Конверського. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
- 42.Панівська М. А. Метафора як найпоширеніший стилістичний прийом у романі Ш. Бронте «Джейн Ейр» і способи її перекладу українською мовою. *Філологічні науки*, 2020. №3. С. 83-86.
- 43.Підкуймуха Л. М. Стилістичний потенціал емоційно-експресивної лексики в пісенних текстах сучасних українських гуртів. *Мовознавчі студії*. Київ, 2011. Вип. 43. С. 69-72.
44. Помирча С. В. Експресивна лексика як особливе та специфічне явище української літературної мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»* : серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень. С. 129-131.

- 45.Рибаківа К. А. Емотивно-експресивна лексика у складі образу Вікторіанської Англії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія, 2019. № 42. Том 2. С. 92-97.
46. Ріжко Р. Л. Повтор як семантико-стилістична домінанта в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Наукові записки: зб. наук. праць / відп. ред. В. Ожоган*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Вип. 86 : Філологічні науки (мовознавство). С. 219-230.
47. Сваричевська Л. Ю. Мовні маркери символів у повісті Івана Франка «Прехресні стежки». *Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка* (м. Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 року). Львів, 2008. Т. 2. С. 212-220.
- 48.Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля. К., 2006. 716 с.
- 49.Словник української мови: в 11 томах. Том 1, 1970. С. 799 с.
- 50.Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973.. 840 с.
- 51.Словник української мови: в 11 томах. Том 5, 1974. 840 с.
- 52.Словник української мови: в 11 томах. Том 6, 1975. 832 с.
- 53.Словник української мови: в 11 томах. Том 8, 1977. 927 с.
- 54.Словник української мови: в 11 томах. Том 11, 1980. 699 с.
- 55.Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. К. : Наук. думка, 2008. 1104 с. (Словники України).
- 56.Стецик М. С. Звукові повтори та фоносемантичні зближення в поезії Ліни Костенко. *Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва : міжгалузеві диспути [зб. наук. пр.] : матеріали Х міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Київ, 2020. С. 709-713.
- 57.Торчинський М. М. Емоційно-експресивні ознаки власних назв. *Філологічні студії*. Вип. 5. Хмельницький, 2010. С. 103-110.
- 58.Турчак О. М. Експресія та експресивність як складові функціональної характеристики okazіоналізмів (на матеріалі преси кінця ХХ ст.). *Вісник*

Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». 2015. № 1 (9). С. 164-169.

59. Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.
60. Українська мова: енциклопедія / [редкол. В.М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
61. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). Львів : Місіонер, 2000. 300 с.
62. Франко І. Я. Повне зібрання творів : у 50-ти т. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 3 : Поезія. 451 с.
63. Холявко І. В. Засоби експресивності в українських мовознавчих наукових статтях. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2020. № 8. С. 185-190.
64. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. К. : Вища шк., 1984. 168 с.
65. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [монографія]. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351с.
66. Шевченко М. В. Сприйняття образу в поетичному тексті : Текст як одиниця словесно-художньої комунікації. *Українська мова та література*. 2001. № 4. С.11-12.
67. Kövecses, Z. *Emotion Concepts*. New York, Berlin : Springer, 1989. 230 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуцало Є. П. Дениско. К. : Вид-во дитячої літератури «Веселка», 1973. 141 с.
2. Гуцало Є. П. Жовтий гостинець : Оповідання. Для мол. шкільн. в. (Мал. Л. Я. Гармизи). К. : Веселка, 1981. 20 с. ілюстр. (Серія «Для першокласника»).
3. Гуцало Є. П. Зелене листячко з вирію. Оповідання для старшого дошкільного та шкільного віку. К. : «Веселка», 1977. 31 с.
4. Гуцало Є. П. Пролетіли коні: оповідання та повісті / Є. П. Гуцало; вступ, слово Л. Ворониної. К. : Вид-во гуманіт. л-ри, 2008. 384 с. : портр. (Бібліотека Шевченківського комітету).